

Anahatlarıyla Türkmen Şehri Telafer'in Tarihsel Geçmişi

The Outline Historical Background of Turkmen City Talafar

Abdulhalik BAKIR* -Süleyman PEKİN**

Özet

Şehirlerin öyküsü esasında insanlığın öyküsüdür. Hele bu şehir Telafer ise Ortadoğu'da şekillenen büyük devletlerin de yükselme ve zayıflama öykülerinin özeti gibidir.

Bu makalede Telafer'in adı ve anlamları, tarihî coğrafyası, tarihsel geçmişi ki bunun içinde; İslam Öncesi, Araplar (İslam) Dönemi, Arap Devletlerinin Türk Kolonizasyonu, Selçuklular ve Ardılları, sonraki süreç (İlhanlılar, Celâyirîler, Sutaıylılar, Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular ve Safevîler Dönemleri), Osmanlılar ve İdarî Teşkilatlanma gibi bölümler işlenmektedir.

Hem bolluk ve bereketin hem de kan ve gözyaşının diyarı olan Mezopotamya veya diğeri adıyla el-Cezîre önümüzdeki zaman zarfında da böyle bir yazgını coğrafyası olmaya adaydır. Sonraki süreç "Irak Türkmenlerinin Mazlum Şehri Telafer (Şehrin Modern Tarihi ve Kültürüne Bir Bakış)" adlı başka bir makalede ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Telafer, Türkmen, Selçuklular, Osmanlılar

Abstract

The history of cities is basically the story of humanity. Especially this city Talafar is like a summary of the rise and attenuation stories of the big states in the Middle East.

---

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

** Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

In this article, the name and meaning of Talafar, its historical geography and its historical background; Pre-Islamic, Arabs (Islamic) Period, Turkish Colonization of the Arab States, Seljuqs and Successors, the next process (Ilkhanate, Jalairids, Sutays, Qara Qoyunlus, Timurids, Aq Qoyunlus and Safavids Periods), the Ottomans and Administrative Organizations are discussed.

Mesopotamia or al-Jazeera, which is the realm of both abundance and wealth as well as the land of blood and tears, is also a candidate to be the geography of such a fate in the coming period.. The next process is discussed in another article titled "Talafar; İraqi Turkomans of Oppressed City (A Look at the Modern History and Culture of the City)".

Key Words: İraq, Talafar, Turkoman, Seljuqs, Ottomans.

GİRİŞ

Şehirlerin hayat hikâyesi, insanların ve milletlerin hayat hikâyesi ile birebir ilişkilidir. Zira insanlar veya milletler bir şehri ya sıfırdan kurarak bütün kültürel birikimlerini oraya aktarırlar ya da anılan birikimlerini yerleşmiş oldukları şehre taşıyarak orada yaşatmaya çalışırlar ve o günden itibaren de o şehirle bütünleşirler. Kaynaklarda bazı şehirlerin kuruluşu hakkında net bilgilere rastlansa da bu bilgiler zaman zaman efsanevî anlatımlar veya daha açık bir deyişle hurafelerle süslenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ise bir tarih araştırmacısı için içinden çıkılmayacak bir durum değildir. Zira araştırma esnasında bilgilerin doğru olanlarıyla yanlış olanları birbirinden aykılanır ve akla mantığa en yakın olan bilgiler esas alınarak konuya açıklık getirilir.

Ancak öyle şehirler var ki kuruluşları hakkında bir cümlelik bilgiye bile rastlanmaz. Bu durumda da tarihçiler o şehrin kuruluşu ile ilgili tahmine dayanan cümleler sarfederler. İşte anlatmaya çalışacağımız Türkmen Şehri Telafer de anılan yönüyle o şansız şehirlerden biridir. Ayrıca şehrin Eskiçağ ve Erken Ortaçağ dönemi ile ilgili haberleri de daha sonraki dönemlere kıyasla yok denecek kadar azdır. Ancak Telafer'in bu ufak eksiklikleri diğer yönlerini gölgeleyecek boyutta değildir.

Ana kaynaklar iyice incelendiğinde Telafer'in eskiçağlardan günümüze dek uzun tarihi boyunca diğer Türkmen şehirleri Musul, Kerkük, Erbil,

Bağdat, Dakuk¹ ve Samarra² gibi Türklerin çoğunlukta yaşadığı bir yerleşim merkezi hüviyetine sahip olduğu görülür. Şehrin bu önemli özellik ve güzelliğine stratejik konumu, yaşayanlarının kahramanlığı ve coğrafi yapısı hasebiyle Anadolu coğrafyasına yakınlığı da eklendiğinde burayı, şerefli Türk Dünyasının bilinçli ve dinamik merkezlerinden biri haline getirmektedir.

Bu çalışmada daha ziyade Telafer'in adı veya adları, coğrafi yapısı ve tarihsel geçmişiyle alınmıştır. Şehrin modern tarihi ve günümüzdeki siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı ise daha önce bir makale halinde yayınlanmıştır³.

I. TELAFER'İN ADLARI

---

¹ Eski Dakuka şehrinin devamı olarak bilinen bir Türkmen şehridir. Abbasî halifesi el-Mutasım Billâh döneminde Irak'a gelen ilk Türklerden bir kısmı buraya iskân edilmiştir. Osmanlı Sultanı IV. Murat tarafından burada yapılan taş köprü hâlâ ayakta. Selçuklular döneminde yaptırılan minere ise buranın en önemli mimari eserlerinden biridir. Bağdat-Kerkük kara yolu üzerinde Kerkük'ün 40 km. güneyinde yer almaktadır. Diğer adıyla Tavuk nahiyesi Lasın arkı ile ikiye bölünür. Bir yakası Demirciler Mahallesi, diğer yakası ise Götürge ve İlhanlılar mahallelerinden oluşmaktadır. Şehirde ziyaret yeri olarak İmam Zeynelabidin köyü meşhurdur. Bkz. Demirci, Fazıl; *Irak Türklerinin Dünü ve Bugünü*, Ankara, 1991, s. 71.

² Samarra muhtemelen Farsça bir kelimedir. San-rah, Sai-amarra, veya Marra, bunlardan son ikisi “verginin ödendiği mahal” anlamına gelmektedir. Halife sikkeleri üzerinde ise Surre-men ra'â (Onu gören sevinir) şeklinde geçer. Samarra, 836 yılında Abbasî, halifesi el-Mu'tasım'ın Türk komutanlarından olan Aşnas tarafından kurulmuştur. Şehir, Karh-Feyruz köyünün güneyinde ve aynı zamanda Irak'ta Dicle nehrinin kıyısında Bağdat'tın 100 km. kuzeyinde yer almaktadır. Samarra, şehir planlaması bakımından uygun veya düzenli olarak görünmemektedir. Burası, Dicle boyunca bir kordon halinde uzanıyor ve yaklaşık 150 kilometrekarelik bir alanı kaplıyordu. Abbasî Halifesi el-Mu'tasım, Samarra şehrinin planını hazırlattıktan sonra Bağdat'taki gibi şehir Camisi'nin etrafına bir çarşı yaparak her esnaf gurubunu belirli bir yere yerleştirdi. Sonra vilayetlere mektuplar yazarak oralardan işçi, yapı ustası, demirci ve marangozların gönderilmesini istedi. Şehirdeki tarihsel mimari eserleri şöyle sıralamak mümkündür: Câmî'ül-Kebîr (Samarra Ulucamisi), Cevsaku'l-Hâkânî Sarayı, Balkuvârâ Sarayı, Ebu Dülef Camii, Tarihsel Samarra Evleri. Bkz. Abdulhalik Bakır, Seyhun Şahin, *Türk ve Arap Kültürü Işığında Bağdat ve Samarra Şehirlerinin Abbasî Dönemi Mimari Özellikleri*, *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu*, 18-19 Mayıs 2012/Bilecik, (Haz. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Prof. Dr. Suphi Saatçi, Prof. Dr. Ali İhsan Öbek), Bilecik, 2014, s. 18-24.

³ Bkz. Abdulhalik Bakır, Süleyman Pekin, "Irak Türkmenlerinin Mazlum Şehri Telafer (Şehrin Modern Tarihi ve Kültürüne Bir Bakış)", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Öğuz Türkmen Araştırma ve Uygulama Merkezi Öğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II, 1, 2018, Haziran, s. 64-117.

Telafer adı, 'Tel' ve 'Afer' kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Ortaçağ İslam dünyasının çeşitli bölge ve ülkelerinde "Tel" kelimesiyle başlayan ve hâlâ aynı isimle tanınan birçok yer ismine rastlamak mümkündür. Bu yer isimlerinden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Tel A'ren (Suriye), Tel Bâşir (Suriye), Tel Besme (Suriye), Tel Abyad (Suriye), Tel Berâk (Suriye), Tel Bîdar (Suriye), Tel Eskif (Suriye), Tel Hamis (Suriye), Tel İrfan (Suriye), Tel Keleh (Suriye), Tel Keyf (Suriye), Tel Rıfat (Suriye), Tel Benî Siyâr (Suriye), Tel Belîh (Suriye), Tel Halid (Suriye), Tellü's-Sultân (Suriye), Tel Fiyâsâ (Suriye), Telfitâ (Suriye), Tel Kabbâsîn (Suriye), Tel Keşfehân (Suriye), Tel Keysân (Suriye), Tel Mâsih (Suriye), Tel Mahrâ (Suriye), Tel Mennes (Suriye), Tel Herâk (Suriye), Tel A'zâz (Suriye), Tel Üskuf (Filistin ve İsrail), Tel Rumeйда (Filistin ve İsrail), Tel Aviv (Filistin ve İsrail), Tel Haşomer (Filistin ve İsrail), Tel Cezer (Filistin ve İsrail), Tellü's-Sâfiye (Filistin ve İsrail), Tel Batrîk (Anadolu), Tel Cübeyr (Anadolu), Tel Harran (Anadolu), Tel Hûm (Anadolu), Tel Zâdân (Anadolu), Tel Zebdâ (Anadolu), Tel Abde (Anadolu), Tel Able (Anadolu), Tel Mevzen (Anadolu), Tel Mezânâ (Anadolu), Tel Belh (İran), Tel Kurâd (Iran), Tellü'l-Mehâlî (İran), Tel Benî Sabbâh (Irak), Tel Bevannâ (Irak), Telü't-Temr (Irak), Tel Tevbe (Irak), Tel Havsâ (Irak), Tel Duhaym (Irak), Tel ez-Zebibiyye (Irak), Tel Akarkûf (Irak), Tel Ukberâ (Irak), Tel Heftûn (Irak), Tel Hevâre (Irak), Tellü's-Şehârice (Irak)⁴.

Telafer'in, Milâttan önceki binlerde Ninova merkezli bir devlet kuran Asurlulardaki adı ise Nemet Aştar yani Aştar/İştar Tapınağı⁵, Aştar Tarlası biçimindedir. Nilüfer Bayatlı'ya göre Ortaçağ kaynaklarında Tel-E Ağber, Tel-Affer, Tel Ya'fer şeklinde geçen Telafer; Tel (Tepe) ve Ağber (Toprak, Boz) sözcüklerinden oluşmaktadır. Muhtar Türkmen'e göreyse Tel Avar yani

⁴ Ahmed b. Câbir b. Dâvud el-Belazurî, *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, (Çev. Prof. Dr. Mustafa Fayda), Ankara, 1987, s. 213, 244, 252, 259, 358, 476, Yakut el-Hamavî, Şihabeddin Ebî Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî; *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut, (Trz.), c. II, s. 39-45.279/892 yılında vefat eden el-Belâzurî, Diyâr-ı Rebi'a topraklarındaki şehirlerin fetihlerini anlatırken Telafer'i "Tell-Afrâ" olarak sunmaktadır. Bkz. el-Belâzurî, a. g. e., s. 259. Aslında Tel 'Afer de dâhil bütün bu saydığımız yer adlarının "tel" olan ilk hecesi, Samî (Aramî-İbranî) kaynaklı birer isim olup Sümerce tello (tepe) kelimesinden türetilmiştir.

⁵ Ziya Telaferli; "Telafer'de Toplumsal ve Ekonomik Yaşam", *Ortadoğu Analiz*, Yıl 1, Sayı 7-8 (Temmuz-Ağustos 2009), Sayfa 110. Aştar ya da daha yaygın adıyla İştar; başta Asur olmak üzere Akad ve Babil gibi Mezopotamya Mitolojisinde bereket, güzellik ve aşk tanrısıdır.

Avar Tepe olarak Abbasîler zamanındaki Türk boylarından kalmadır. Fakat İdlîb⁶ yakınlarında zaten bu adla bir yerleşim merkezi bulunmaktadır.⁷

Osmanlıca sözlüklerde “toprak, yer, arz ve ekin sulama vakti evveli” gibi anlamlara gelen Afer, Bayatlı’nın dediği Toprak Tepe anlamını kuvvetlendiriyor. Arapça isim sözlüklerinde “bembeyaz” anlamında bir erkek ismi olarak geçen A’fer, Afer olarak da “Afrikalı” manâsına gelebiliyor. Örneğin MÖ 2. yy. Kartaca (Tunus) doğumlu bir Berberî olan ve Lâtince Comedia yazarı olan Publius Terentius’a Afrikalılarca Afer ismi verilmiştir. Ve diğerleri; Publius Aelius Hadrianus Afer, Gnaeus Domitius Afer gibi Romalı yöneticilerin isim sonları Afrikalı nitelemesidir.⁸

İngilizce sözlük Wiktionary’de Lâtince “toz” veya Berberîce “mağara” kökünden Kartacalı anlamında üretilen Afer kelimesinden Afrinus ve Africanus kavramları da türetilmiştir. İngilizce-Osmanlıca sözlüklerde ise **عفر** kelimesi “the dust (toz), the dusty surface of the ground (yerin tozlu yüzeyi)” anlamlarında karşılık bulmaktadır. Neticede Nilüfer Bayatlı’nın, Ağber’e manâ verdiği “boz”un yerine Afer’in “toz”unu koyduğumuzda Toprak Tepe’den sonra ikinci genel kavrama Toz/Tozlu Tepe olarak ulaşabiliyoruz. **عفار** yani Afâr olarak geçtiğindeyse “flying dust (uçuşan toz), distress (sıkıntı, ızdırap)” anlamına ve Etiyopya’nın kuzeyinde Danakil Çölünde yaşayan Müslüman Sünnî bir halk veya Cibuti sınırına bitişik Semera merkezli bir bölge ya da 2. 5 milyon kişinin konuştuğu dile (Afarca) ulaşılıyor.

⁶ İdlip’le Cisir-i Şugur arasındaki kırsal alanda bir yerleşim merkezidir.

⁷ Yakut el-Hamavî, c. II, s. 39; İbnu'l-Esir, Ali b. Ebi'l-Kerm Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abduvâhid eş-Şeybanî el-Cezerî, *Târîhu'l-Bâbir jî'd-Devleti'l-Atabekîyye (bi'l-Mavsil)*, (Thk. Abdulkâdir Ahmed Tuleymât), Kahire, 1963, s. 96; Nilüfer Bayatlı; “Türkmen Şehri Olan Gazi Telâfer’in Tarihçesi”, XV. *Türk Tarih Kongresi* (Eylül 2006), Cilt 4, Kısım I, TTK, Ankara 2010, s. 951; Mukhtar Turkmen, a. g. y., Er: 02. 01. 2017; www.suriyegercekleri.com/2015/06/21/cisir-sugurun-tel-avar-bolgesine-sizmaya-calisan-teroristlerin-tamami-olduruldu/ (Erişim: 26. 01. 2017)

⁸ <http://osmanlica.ihya.org/afere-nedir-ne-demek.html>, www.osmanlicanedemek.com/afere-2-102802,

<http://terrasus.com/sozluk.jsp?words=afere+ingilizcesi+nedir+turkcesi+nedemek> (Erişim: 26. 01. 2017); www.ismininanlami.gen.tr/afere/, <http://ne-demek.net/anlam%C4%B1/Afere-ne-demek.html>; <http://nedir.ilcilgili.org/afere-nedirnedemek-ilcilgili-bilgiler.html> (Erişim: 26. 01. 2017)

Mevzunun sonunu Telafer=Toz-Toprak Tepe olarak da özetleyebiliriz.⁹

II. TELAFER'İN COĞRAFİ YAPISI

36° 23' kuzey paraleli ile 42° 27' doğu meridyeninde yer alan Telafer, Irak'ın kuzeybatısındaki Musul merkezli Ninova Eyaleti'ne bağlı bir ilçedir. Tarihi Musul-Sincar Yolu üzerinde bulunan Telafer Musul'a 70, Sincar¹⁰a 55 km. uzaklıktadır. Suriye sınırına olan uzaklığı 65, Türkiye sınırına olan uzaklığı ise 85 kilometredir. Şehir merkezi kuzey ve doğu tarafındaki Sâsân Dağı ve Zammar Dağı (Cebel-i Zimber) eteklerindeki Süsen Kıraçlarıyla sarılmış, güney tarafı bağlık, batı tarafı ise düzlük/ovalık olan bir coğrafyadadır. Kala, Saray, Hasanköy, Kadisiye, Çolak, Muallimîn, Talya, Çelebler ve Kefe gibi mahallelerinde yer aldığı 18 mahalleden oluşan Telafer aynı zamanda 4.453 km²'lik bir ilçe merkezi. Merkeze bağlı 3 nâhiye bulunuyor; Zemar (Zammar)¹¹, Rebia¹² ve İyâdiye.¹³

10. yüzyıl coğrafyacılarından el-Mukaddesî, el-Cezîr bölgesinin üç kısmından biri olan Diyar-ı Rabia'ya bağlı Telafer de dâhil şehir ve kasabaları şu şekilde sıralamaktadır: "Diyar-ı Rabia'nın Metropolü Musul; şehirleri Hadîse¹⁴, Ma'lesay¹⁵, Haseniyye¹⁶, Telafer, Sincar, Cibâl¹⁷, Beled¹⁸, Ezreme¹⁹,

⁹ <https://en.wiktionary.org/wiki/Afer> (Erişim: 26. 01. 2017); www.ingilizceosmanlica.com/osmanlica-ingilizce-sozluk-madde-43828.html ve [43809.html](http://www.ingilizceosmanlica.com/osmanlica-ingilizce-sozluk-madde-43809.html) (Erişim: 26. 01. 2017)

¹⁰ Irak'ın kuzeyinde Ninova İline bağlı 100 bin nüfuslu bir ilçe. Bu yerleşim merkezi, aynı zamanda Ezidî/Yezidîlerin çoğunlukta olduğu bir bölgede yer almaktadır. (Bkz: Arama motorları)

¹¹ Telafer'e bağlı 50 nüfuslu bir kasaba olup petrol yataklarıyla ünlüdür.

¹² Şam-Musul demiryolu hattı üzerinde ve nüfusunun çoğunluğunu Beni Şammar aşiretinin oluşturduğu 100 bin nüfuslu yerleşim merkezidir.

¹³ Muhammed Horşid Dakuklu, "Telafer İlçesi", *KardaşlıkDergisi*, c. 9, S. 8, Bağdat, Aralık 1969, s. 26; es-Seyyid Abdurrezzak el-Hasenî, *el-İrâk Kadîmen ve Hadîsen*, Beyrut, 1971, s. 261-262; Mukhtar Turkmen, a. g. y., Er: 02. 01. 2017; Ahmed Kuşçuoğlu, Azvâ' min Kurâ ve Müdü'n Ninava et-Târihiyye, *Mecelletü'l-Abâ'*, c. 14, S. 5, Bağdat, Eylül-1974, s. 11; Fazıl Demirci, *Irak Türklerinin Dünü ve Bugünü*, s. 65-66; Ali Yiğit, "Irak'ta Türklerin Yaşadığı Bölgeler", *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu*, 18-19 Mayıs 2012 / Bilecik, (Haz. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Prof. Dr. Suphi Saatçı, Prof. Dr. Ali İhsan Öbek), Bilecik, 2014, s. 194.

¹⁴el-Anbar Valiliği'ne bağlı, Irak'ın en büyük hidroelektrik barajının bulunduğu 30 bin nüfuslu bir kasabadır

Berkaid²⁰, Nasibîn (Nusaybin)²¹, Dârâ²², Kefertusa²³, Re‘sul-ayn²⁴, Semânîn²⁵dir. Nahiyesi Ceziret ibni Ömer²⁶dir. Buradaki kasabalar

---

¹⁵ Diğer adıyla Ma’lasâya; Musul ile Sincar’ın kuzey yönünde ve Dicle Nehri’ne yakın bir yerde olduğu kabul ediliyor. Bkz. İbn’ül Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, (Çev: A.Ağırakça), c. 7, Bahar Yay., İstanbul 1991, s. 278-302-386-392-394.

¹⁶ Bugünkü Zaho şehri olduğu kabul edilmektedir. Bkz. Arafat Yaz, “Mervânî Emiri Nasrû’d-Devle Ahmed b. Mervân Dönemi Devlet Sınırları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/1, c. XIX, S. 1, s. 179-180.

¹⁷ Mezopotamya’nın kuzeydoğusundaki dağlık yerleşim bölgesi ya da el-Cezîre’nin dağlık kısmı; muhtemelen de Şehrîzor yöresi (Ahmet Gündüz, TDV İslam Ansiklopedisi, “Şehrîzor” Maddesi, c. 38, s. 473-474; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, s. 247; Bundan başka Sincar’ın da Kadirî tekkeleriyle meşhur Cibâl Köyü (Abdülcebbâr Kavak, Kuzey Irak’ta Tasavvuf ve Tarikatlar, *Akademiar Dergisi*, 2017/2, s. 19) ve İran’ın Irak sınırında Cibâl isimli tarihi bir bölgesi var.

¹⁸ Irak’ta Selahaddin İli’ne bağlı 80 bin nüfuslu bir ilçe merkezidir.

¹⁹ Erzeme/Erzene olarak da geçer; Batman’ın Kozluk İlçesi Yeşilyurt Mezrası’nda eski Erzen’le ilgili arkeolojik kazılar yapılıyor. Van YYÜ Sanat Tarihi Bölümünün yaptığı araştırmalarda ise Siirt Kurtalan’da Garzan Çayı kenarında olduğu sanılıyor (<http://arsiv.ntv.com.tr/news/165688.asp> Erişim: 30.10.2018)

²⁰ Musul-Nusaybin yolu üzerinde bir kasaba, Musul’a 120 km. mesafede (Donald S. Richards, *The Annals of the Saljuq Turks: Selections from al-Kamil fi’l-Ta’rih of Ibn al-Athir*, Routledge Published, s. 20, New York 2002). Yakut el-Hamavî, buranın bir dönem (muhtemelen 13. yy) emirlik merkezi olduğunu söylüyor (*Mu’cemü’l-Büldân*, c. I, s. 701); fakat günümüzde varlığı söz konusu değil.

²¹Telafer’in 130 km. kuzeybatısında yer alan bugünkü Nusaybin, eskiden Nisibis / Nisibin olarak anılmaktaydı. Nusaybin ile ilgili geniş bilgi için bkz. Abdulhalik Bakır, Nuray Arabacı, Ortaçağ el-Cezîre Bölgesinin Stratejik Şehri Nusaybin, *Cappadocia Journal of History Social Sciences*, Vol.10, April 2018, p. 36-59.

²² Günümüzde varlığını Mardin İli Artuklu İlçesi Oğuzlar Köyü’nde bir antik kent olarak sürdürmektedir.

²³ Kefertuta, Kefertoşa, Kefertut gibi de kullanılmaktadır. Mardin İli Kızıltepe İlçesi’nin eski bir mahallesi; yeni adı Koçlu.

²⁴ Tepe-göz, Baş-göz anlamında ve yarısı Türkiye’nin Şanlıurfa İlinde Ceylanpınar adıyla 90 bin nüfuslu bir ilçe, diğer yarısı ise 60 bin nüfuslu bir kent olup Suriye’de yer almaktadır.

²⁵ Yakut el-Hamavî burayı; “Musul’un üst tarafında, İbn Ömer Cezîresi’nin (Cizre) yakınındaki Cûdî Dağı ayanında (eteğinde) bir beldecik” olarak tanımlamakta (*Mu’cemü’l-Büldân*, c. II, s. 84). Şehrin adının Nuh’un Gemisindeki ‘Seksen’ kişiyi nitelediği ve Hz. Nuh’un beldeye bir mescit yaptığı rivayet edilmektedir. Bkz. *Tarih-i Taberî*, Çev: M. Faruk Görtunca, Sağlam Yayınları, c. 1, s. 96, İstanbul 1992; Yakut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, c. II, s. 179.

²⁶ Bugünkü Cizre; Şırnak İline bağlı 140 bin nüfuslu bir ilçe. Dicle Nehri’nin kavıştığı yerde ‘Ada’ manasındaki ismi muhtemelen Abbâsî Valisi Abdülaziz İbn Ömer’den ilave almıştır. (Hangi İbn Ömer olduğuna dair detaylar için Bkz. S. Kemal Sandıkçı, İbnü’l-Esir Kardeşler, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992/6, s. 61.

Feyşabur²⁷, Bâinâsâ²⁸, Muğise²⁹ ve Zevezân'dır"³⁰. Aynı coğrafyacı, başlı başına bir şehir olan Telafer'in hemen yukarısında içinde bir ırmak bulunan ve büyük bir obaya bakan korunaklı bir kale bulunduğunu ifade etmektedir³¹. Bu ünlü coğrafyacının sunmuş olduğu bilgilerden Telafer'in anılan yüzyılda hatırı sayılır mamur bir şehir olduğunu öğreniyoruz.

Ortaçağ coğrafyacılarından el-İstahrî, el-Cezîre bölgesinin önemli şehirlerinden olan Sincar'dan sonra Telafer'in de hurmasıyla meşhur olduğunu dile getirmektedir³². Şeyhü'r-Rebve olarak tanınan Şemsüddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Tâlib el-Ensârî ed-Dımaşkî Telafer'i, bu adıyla Diyâr-ı Rebi'a şehirleri arasında zikretmiştir³³. Diğer bir Ortaçağ coğrafyacısı olan eş-Şerîfu'l-İdrîsî de Telafer hakkında bilgi vermiş ve bu bilgiyi, "... Beled şehrinde Telafer'e batı yönünde 15 mil mesafe vardır" şeklinde ifade etmiştir³⁴.

Yakut el-Hamavî, 13. Yüzyıllarda Telafer'i geniş bir şekilde bilgi vererek tanıtmıştır. Bu Türk asıllı coğrafyacıya göre o dönemlerde Telafer, Sincar ile

---

²⁷ Fişhabur; Irak Bölgesel Kürt Yönetimi içinde ve Dicle ile Habur Çayı'nın Türkiye sınırındaki kesişme noktasında bir Keldanî kasabasıdır.

²⁸Bâinâsâ/Baynasa için bkz. Adnan Çevik, Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XXXIII (2009), s. 47; Osman Ciner, *el-Makdisî'nin Absenü't-Tekâsım fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi*, (Y. Lisans Tezi), FSM Vakıf Üniversitesi, s. 59, İstanbul 2018.

²⁹ Diğer adıyla Muğisiye; Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın oğlu ve Irak Selçuklu Sultanlığının kurucusu Muğisiddin Mahmud'un (1118-1131) kendi ismine kurduğu bir yerleşim merkezi. Fakat bugünkü yeri bilinmiyor. 'Muğis' darda bırakmayan anlamında Esmâü'l-Hüsna'dan bir sıfat. Eyyübilerin Kerek kolunun hâkimi el-Melikü'l-Mugis de aynı kapsama has bir ad ve Muğise'nin Meliki gibi isimlendirilmiştir. Bkz. Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, Arasta Yayınları, s. 38, Bursa 2001; Yusuf-Cengiz Tomar, "el-Melikü'n-Nâsir" Maddesi, *DİA*, cilt: 29; sayfa: 78.

³⁰ Ermeniyeye dağlarıyla Ahlat, Diyar-ı Bekir ve Musul arasındaki bölge; Beytüşşebap'ın batı tarafı, bazen Zozan olarak da anılır. Bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 158; Hüseyin Güneş, Beytüşşebap Tarihi Üzerine Bazı Notlar, *Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevî Sempozyumu*, s. 30, Şırnak 2014.

³¹ Bkz. Guy Le Strange, *Büldânü'l-Hilâfeti's-Şarkıyye*, (Arp. Trc. Beşir Francis - Gorgis Avvad), Beyrut, 1985, s. 130.

³² Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Fârisî el-İstahrî, *Mesâliku'l-Memâlik*, Leiden, 1927, s. 73.

³³ Bkz. Şeyhü'r-Rebve, *Nubbetü'd-Debr fi Acâibi'l-Berr ve'l-Babr*, Beyrut, 1988, s. 256.

³⁴ Bkz. eş-Şerîfu'l-İdrîsî, *Nüzbetü'l-Müşâtâk fi İhtiraki'l-Afâk*, Beyrut, 1989, c. II, s. 665.

Musul arasında bir kale ve bir obadan oluşan bir kasabadır. Yakut, burada şehrin başlı başına bir tepe üzerinde yer aldığını ortasında bulunan bir vadiden bir nehir geçtiğini, suyunun tatlı olduğunu ve bol miktarda yetişen hurmasının da Musul'a gönderildiğini anlatmaktadır.³⁵

Muhammed Horşid Dakuklu Altmış yıllarındaki Telafer'i şöyle tanıtır:

"Bugün bir ilçe merkezi olan kasaba Irak'ın ikinci büyük ilçesi sayılır ve Irak'ta Türkmen ağacının Kerkük'ten sonra en büyük budağını meydana getirir. Kayalı ve dalgalı bir yer üzerinde kurulan kasabanın ortasından kuzeyden güneye doğru bir dere geçmekte ve şebri doğu ve batı semtlere bölmektedir. Derenin üzerinde altı köprü inşaa edilmiştir. Böylece kasabanın iki yakası birbirine bağlanmıştır. Acı ve tuzlu olan suyunu bir gözden alan derenin insanlara faydası olmayarak kasabanın aşağısındaki narlı incirli bahçeleri sulamaktadır. Kasabanın ortasında halkın kale dediği büyük bir tepe vardır. Hiç şüphe yok ki eskiden önemli tarihî roller oynamıştır. Eski eserler Müdürlüğü tarafından hiçbir kazı ve inceleme yapılmadığı halde tarihçiler şu kalenin tarihi hakkında az çok söz açmışlardır. Bir söylentiye göre kaleyi ilk defa Asurlular yapmışlar, başka bir söylentiye göre de Emevî devleti halifelerinden II. Mervan³⁶ tarafından yapılan kale birkaç defada onarım ve yenileme görmüştür. Kasabanın her tarafına hâkim olan kalenin bugün üzerinde devlet daireleri, hastane, iki ilkokul ve bir takım memur evleri bulunmaktadır. Kasabasaray, kale ve Hasanköy adlı üç yukarı mahalleden ve Sincarsu, Gergeri, Çelebi, Kürdali, Çolak adlı altı aşağı mahalleden ve son yıllarda yine aşağı tarafta yayılan ve Kanberdere adlı olan bir mahalleden meydana gelmektedir."³⁷

Günümüzde yarım milyon nüfusuyla Irak'ın en büyük ilçesi konumundaki Telafer'e bağlı 300 civarında köy bulunmaktadır. Anılan köylerden bazıları şöyledir: Akbulak, Akbüke, Akkoyunlu, Aktepel, Arpaçay, Arpatepe, Aşağı Şirin Han, Avken, Bacalan, Basık, Baştutmaz, Bayat, Bektaşî, Birhallı, Bisatlı, Buhur, Cuma, Çeçen Harabı, Damlaca, Daşlıdere, Dervişler, Deveboynu, Eski Kalak, Eskişehir, Haraba Sultan, Harala Gürele, Haznetepe, Hıdır, Karakoyunlu, Karalı, Karatepe, Karayatak, Kelek, Kehriz Selimiye, Kışla, Kızılkoyu, Kızıltar, Kibirli Yenice, Kökçeli, Apacı, Kubbe, Ordu, Ömer Han, Sapan Harabesi, Seyitler, Sualtı, Şebekler,

³⁵ Yakut el-Hamavî, a. g. e., c. II, s. 39. Ayrıca bkz. Ahmed Kuşcuoğlu, a. g. m., s. 10. Yakut, Mesleme b. Abdulmelik kalesinin yakınında ve bu kale ile el-Cezîre bölgesinin önemli şehirlerinden Rakka arasında aynı adı taşıyan (Tel A'fer), içinde bostanların ve üzüm bağlarının yer aldığı bir kasabanın da bulunduğunu bildirmektedir. Bkz. Yakut el-Hamavî, a. g. e., c. II, s. 39.

³⁶ el-Cezîre doğumlu ve el-Hammâr lakaplı son Emevî Halifesi (744-750) olup başta Telafer olmak üzere Cezîre (Musul) bölgesine büyük katkıları olmuştur. Bkz. Hasan Kurt, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Mervân II Maddesi, Ankara, 2004, 29. Cilt, s. 227-229.

³⁷ Muhammed Horşid Dakuklu, a. g. m., s. 26.

Telgazu, Tercilli, Toprak Ziyaret, Topzava, Turunu, Üçtepeler, Yukarı Şirin Han, Yunus Peygamber, Zehra Hatun bunlardan bazıları ve hepsi de öz Türkçe konuşmaktalar.³⁸

Jeo-stratejik açıdan Irak'ın Suriye ve Türkiye ile kesiştiği sınırı kontrol eder bir noktada olan Telafer, 20 km. doğusundan geçerek kuzeydeki Silopi'ye ilerleyen Kerkük-Yumurtalık (Adana) Petrol Boru Hattı ve bu hattı 45. kilometredeki Pompa İstasyonundan takviye eden Ayn Zâle Rafinerisi, ilçeye bağlı Zemar Nâhiyesi'ndeki petrol sahaları Zala Gözü/Ayn Zâle (takriben 55 km.) ve Hokna/Butmah (takriben 40 km) ile de eko-politik önemini ortaya koymaktadır. Telafer'in hemen kuzey sırtındaki Sâsân Dağı ile doğu ve kuzey yönlerindeki 30 kilometrelik alandaki Kuseyr ve Alan Tepelerindeki petrol yatakları ise Telafer'in doğu ucundaki Kesik Köprü Rafinerisi'yle kısmî olarak işlenmektedir.³⁹

Türkmeneli olarak bilinen Irak Türk Coğrafyasının kuzeybatıda başlangıç noktası olan Telafer aynı zamanda Kuzey Irak Kürt Bölgesi ile Kuzey Suriye Kürt Kantonları arasında bir tampon bölge işlevindedir.⁴⁰ Yine Türkiye Cumhuriyeti'nin Irak Araplarıyla irtibatı Kuzey Irak'taki bu Telafer aralığından sağlanmaktadır. Aslında Türkiye'nin tüm güney sınırı boyunca Suriye'nin kuzeyinde 2 (Hatay ve Güvenli Bölge), Irak'ın kuzeyinde de 1 (Telafer) çıkış noktası vardır ve güneydeki Kürt Koridoru gerçekleştiğinde 10 asır sonra Anadolu Türklüğünün Arap Dünyasıyla irtibatı kesilecek.

---

³⁸ Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul, 1996, s. 34-35; Suphi Saatçi, *el-Kabâil ve'l-Aşâir et-Türkânîyye fî'l-Îrâk ve Menâtik Süknâbüm*, (Trc. Erşed el-Hürmüzî), Karkûk, 2010, s. 91-93; Ali Yiğit, a. g. e., s. 194; Sadun Köprülü, a. g. y. (ITKKvS-T), Er: 10. 01. 2017

³⁹ Yazıcı, Nevin-Özdağ, Ümit; "Irak'ta Direnen Bir Türkmen Kenti: Telafer", Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu, BŞEÜ Yayınları, Bilecik 2014, s. 204-205; www.oryxpetroleum.com/uploads/PDF/KRoII-Map.pdf. (Erişim:27.01.2017) <http://globalresourcesnews.com/getmap.php?ineedle=MENA/Iraq/Ain-Zalah-oilfield-Iraq-locator.gif>(Erişim: 27. 01. 2017)

⁴⁰ Güzel, Hasan Celal; "Ortadoğu'da Türkmen Varlığı", Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu, ORSAM Tutanakları, No: 35 (Eylül 2014), s. 33; Yazıcı, Nevin-Özdağ, Ümit; s. 204

Osmanlılar, Arap coğrafyasına yönelik güvenlik ve demografik stratejilerini Nusaybin (Türkiye), Telaar (Irak), Deyr-i Zor⁴¹ (Suriye) üçgeni üzerine oturtarak bölgede sürekli asker bulundurmıştır. Musul-Halep ticaret yolu güvenliğini sağlama adına Telaar'deki eski kaleyi yenileyen ve orayı Yezidi⁴² ve Kürt aşiretlerinin asayişsizliklerine karşı bir askerî garnizon olarak kullanan Osmanlı, cengâver Telaar Türkmenlerini de eşkıyalık hareketlerini bastırmada istihdam etmiştir.⁴³ Bu konumunu günümüzde petrol sevkiyat yolları üzerinde oluşuyla arttıran Telaar, ikinci büyük enerji kaynağı durumunda bulunan suyun bölgedeki 2 önemli nehrinden biri olan Dicle Nehri'ne ve Irak'ın en büyük barajı olan Musul Barajı'na ilçe olarak sınırı nedeniyle de dikkat çekmektedir.

Rakımı 410 metre olan Telaar'in İç Anadolu Bölgesi'ne benzer bir kara iklimine sahip olmakla birlikte yazın sıcak ve kurak olsa da etrafındaki dağlar kışın karlı olur. Şehrin güney çıkışındaki yeşillik-bağlık alandan 5 km. uzaklıkta ise aslında askerî bir üs olan Telaar Havaalanı yer almaktadır.⁴⁴

III. TELAER'İN TARİHSEL GEÇMİŞİ

a. İslâm Öncesi Dönemde Telaar'in Siyasî Durumu

Tarih öncesi / Prehistorik devirleri MÖ 6 bin, 5 bin ve 4 binlerde Tel Halaf, Hassuna ve Ubeyd yerleşim yerlerinin arasındaki yörede geçiren Telaar; İlk Çağ'da önce Sümer, Asur ve Babil sonra da Med, Akameniş ve Selevkit dönemlerini yaşadı. Akabindeki Part / Pers dönemi ise Milattan Sonra bile Roma ile mücadele halinde devam etti. Ancak şehir Asurlular döneminde büyük bir gelişme gösterdi; bu dönemde daha önce de değinildiği gibi Nemet-Aştar / İştar olarak adlandırılan meşhur kalesi inşa edildi.⁴⁵

---

⁴¹ Suriye'nin yedinci büyük şehri; Osmanlı'nın 1915 Tehcirinde Ermenileri iskân ettiği bölge.

⁴² Diğer adıyla Ezidi; Zerdüştlük'ün tanrısı Yezdan ya da Ezda'dan isim alan ve Adiy bin Musafir'in kurduğu kabul edilen, Mazdeizm ve Batını Alevilikle karışık bir inanç. Ağırlıklı olarak merkezleri Sincar ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi bayrağındaki 21 saçaklı güneş aynı zamanda Yezidilerin sembolü.

⁴³ Selim H. Özkan, a. g. m. (OİT), s. 86; Ece Göksedef, a. g. y. (Er: 12. 01. 2017)

⁴⁴ Nilüfer Bayatlı, a. g. m., s. 95; Ziya Telaarlı, a. g. m., s. 112; Mukhtar Turkmen, a. g. y., Er: 02.01.2017

⁴⁵ Ahmed Kuşçuoğlu, a. g. m., s. 11-12.

Sonraları Tellafer Hititler ile Romalılar arasında meydana gelen savaşa sahne oldu. Bu sıralarda Roma hem ilk Hıristiyan topluluklarla kaynaştı hem de Yahudî isyanlarıyla uğraştı. Persler ise ardılları Sâsânîlere Zerdüştlük⁴⁶ dinini miras bırakarak tarihteki yerlerini aldılar. Roma-Sâsânî hâkimiyet mücadelesi aynı zamanda bir dinsel üstünlük mücadelesidir ve bölgenin kaderi olarak günümüzde de sürmektedir. Uzun süre İranlılar ile Romalıların savaşlarına şahit olan Tellafer, 4.yy başında Hıristiyanlığın yayılmasına sahne oldu. Bu dinin etkisi Tellafer'in bulunduğu bölgede Halife Ömer b. el-Hattab dönemine kadar sürmüştür.⁴⁷

Roma'nın ikiye bölünmesinden (395) sonra Tellafer'in de dâhil olduğu Dicle Havzası için bu kez mücadele Bizans-Sâsânî ekseninde yaşanacaktır. Ve yöreden yayılan Nastûrî Hıristiyanlık 5. yy ortalarında bu kez Nusaybin'de konuşlanarak Sâsânî devletinde ikinci resmî din haline gelecektir. Aynı asrın sonlarında ortaya çıkan ve 6. yy başlarında büyük karmaşaya sebep olan Mazdeizm-Mazdekçilik⁴⁸ ise halkçı ve devrimci özelliklerinden ötürü İslâm sonrası dönemde egemen güçlere karşı direniş hareketlerinin temel omurgasını oluşturacaktır.⁴⁹

Erken Dönem Ortaçağ içre İslâmiyet'in yayılmasına kadarki tüm Antikçağ boyunca Tellafer ve yöresi otokton Mezopotamya halklarının yerleşim yeri olmuş, Doğu'dan ve Batı'dan gelen büyük güçler de bu yerli halklar üzerinde hâkimiyet tesis etmiştir. Sümer, Akad, Babil, Asur ve Aram gibi kimlikler Hıristiyanlığın gelişme aşamalarında Nastûrî, Süryânî, Keldânî ve Asûrî gibi hem dinî-mezhepsel hem de kavmî kimliklere dönüşerek⁵⁰

---

⁴⁶ İyilik ve kötülük eksenli mitolojik bir din, tanrısal bir güce sahip olduğu düşünülen ateş kutsal kabul edilir; diğer adıyla Mecusîlik.

⁴⁷ Muhammed Horşid Dakuklu, a. g. m., s. 26. Hıristiyanlığın, Tellafer'in de bulunduğu el-Cezîre bölgesinde yayılması, Arap kabileleri tarafından kabul edilmesi ve bu Hıristiyan kabilelerin İslam Fetih Hareketine karşı tutumları hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Dayfallah el-Batâyine, Arap kökenli Hıristiyanlar ve İslam Fetihleri İle Olan İlişkileri, (Çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2008, s. 271-333.

⁴⁸ Zerdüşt dinadamı Mazdek'in eşitlik, mal ortaklığı ve eşlerin serbestliği üzerine kurduğu komünal bir inanç sistemi; isyanlarla etkili olmuşlardır.

⁴⁹ Niray, Nasır; "Sâsânî İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Muğla Üm. SBE Dergisi*, Sayı 5 (Bahar 2001), s. 11-16.

⁵⁰ Süryânî, Keldânî, Yakûbî, Nastûrî ve Marûnî kimliklerinden Asûrî Devleti kurma projesi hakkında ilginç bir makale: Ayabakan, Levent; "Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros'un

varlıklarını korudular. Fakat 7. yy'dan itibaren bu bölge Arap kimliğiyle başlayan ve Türkmen kimliğiyle sonuçlanan büyük bir siyasal değişim süreci içine girecektir.

b. İslâm (Araplar) Döneminde Telafer'in Siyasî Durumu

Telafer'in de içinde bulunduğu Musul Bölgesi ve Mezopotamya için 602'de başlayan Bizans-Sâsânî Savaşları 628'lerde Ninova'da bittiğinde iki büyük güç de ciddi manada yıpranmıştı. Elbette ki bu durum, yeni bir dinle ortaya çıkan yepyeni bir güce yaradı. Hz. Muhammed zamanında Arap Yarımadası'na yayılan İslâmiyet, Halife Ebu Bekir devrinde ilk kez Mezopotamya'nın fethini gördü (633). Halife Ömer devrinde ise iki büyük muharebeyle (Kadisiye 636 ve Nihavend 642) birlikte koca Sâsânî İmparatorluğu tarihe karıştı ve toprakları Müslümanların eline geçti.⁵¹

Musul'un Müslümanlarca fethi için iki ayrı tarih verilir. İbnu'l-Fakîh'in Muhtasarı Kitâbî'l-Buldân kitabına göre 637 yılında (Hicrî 16) Rebî bin Efk el-Anzî tarafından, Belâzurî'nin Fütuh (Rıdvân) adlı eserine göreyse 641 yılında (Hicrî 20) Utbe bin Ferkad es-Sülemî tarafından fethedildi. Her iki kaynak, Halife Ömer'in buraya vali tayin ederek burayı garnizon kent haline getirdiği ve Musul'a yerleştirilen Araplar için şehrin ortasına büyük bir câmi yaptırdığı konusunda ortak kanaattedir.⁵² Musul artık yeni Ninova'dır.

'Özerk Asuri Devleti Projesi' (1919-1923), *SKAD (Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi)*, Cilt: I, Sayı: 1 (2015), s. 49-76.

⁵¹ Esko Naskalı, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, Sâsânîler Maddesi, İstanbul 1993, c. 36, s. 176. Ayrıca bkz. Halife b. Hayyat, *Halife b. Hayyat Tarihi*, (Çev. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2008, s. 166-168, 188-192; Şukri Faysal, *Hareketü'l-Fethi'l-İslâmî fi'l-Karni'l-Evvel*, Beyrut, 1952, s. 59-94; Muhammed Ali Mağribî, *Ebu Bekr es-Siddîk Halifetü Resûli'l-Lâh*, Cidde, 1983, s. 109-132; Şâkir Sâbir ez-Zâbit, *Târibu'l-Münaza'ât ve'l-Hurûb Beyne'l-İrâk ve İran*, Bağdad, 1984, s. 196-214. Sâsânîler hakkında geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Belhî, *Farsnâme*, (Çev. Abdulhalik Bakır, Ahmet Altungök), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2008, s. 23-148; Mahmud Şit Hattâb, *Kâdetü Fethi Bilâdî' Fâris (İran)*, Beyrut, 1974, s. 16-80.

⁵² Sami es-Sakkar, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Musul" Maddesi, İstanbul 1993, c. 31, s. 362. Ayrıca bkz. Halife b. Hayyat, a. g. e., s. 177; el-Belâzurî, a. g. e., s. 476-479; Said ed-Divecî, *Târibü'l-Mensul*, Musul, 1982, s. 30.

Telafer'in kaderi Ninova/Musul çizgisinde sürmektedir. Halife Osman devrinde bölgeye Ezd⁵³, Kinde⁵⁴, Tay⁵⁵ ve Kays⁵⁶ kabilelerine mensup 4 bin kişi iskân edilerek demografik yapı yenilenmiştir. Hicrî 40. yılda başa gelen Emevî Arapları da Musul'u en önemli valiliklerden biri olarak görmüş ve genelde Halife çocuklarını buraya vali olarak atamışlardır. Hz. Ali halife seçilince Ma'kil b. Kays er-Reyahî'yi Musul'a vali olarak gönderdi ve bu esnada Kûfe ve Basra'dan birçok Arap kabilesi buraya göç etti.⁵⁷ Son Emevî halifesi II. Mervan devrinde (744-750) hem Musul genişletilerek imar edildi ve el-Cezîre Eyaletinin merkezi haline getirildi hem de Telafer'e kendi adını taşıyan Mervan Kalesi inşa edildi. Bu kaleyle birlikte Telafer de gelişti ve nüfusu zenginleşti.⁵⁸

Zap Savaşı'nda (8. yy ortası) Emevîleri yenerek başa gelen Abbasî İktidarında da Musul ve Telafer bölgesinin önemi artarak sürdü. Abbasîler, idarî olarak Azerbaycan'a kadarki toprakları bölgeye eklediler. Fakat Halife Mütevekkil'in ölümü (861) sonrası Telafer-Musul yöresi önce uzun zaman Hâricîlerin, akabinde de yağmacı Kürt guruplarının yarattığı karmaşanın içinde kaldı. Düzeni sağlayan ise Hamdânî beyleri oldu ve 906-929 arasında Abbasî valileri olarak, 929-986 arasında da bağımsız emirler olarak Hamdan oğullarınca yönetilen geniş Musul Eyaleti bu kez de Ukaylîlerin (Ka'b oğulları) eline geçti.⁵⁹

---

⁵³ Arab-ı Âribe diye adlandırılan ve asıl Araplar olarak kabul edilen Kahtânîlerin en büyük grubu, Kehlan kolundandır. Bkz. İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed (SAV)'in Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam, *Diyanet İlmî Dergisi/Özel Sayı*, Ankara 2003, s. 12.

⁵⁴ V-VI. yüzyıllarda Kuzey ve Orta Arabistan'da devlet kuran ve Kahtânî ile Adnânî Araplarının karışımı bir kabiledir. Bkz. M. Sabri Küçükbaşçı, "Kinde (Benî Kinde)" Maddesi, *DİA*, Ankara, 2002, c. 26, s. 37-38.

⁵⁵ Kahtânîler'in Kehlan kolundan ve Güney Arabistan'dan Suriye ve Irak'a kadar yaygın bir Arap kabilesi; edipleri ve devlet adamlarıyla meşhurdur. Bkz. Adem Apak, "Tay (Benî Tay)" Maddesi, *DİA*, İstanbul, 2011, c. 40, s. 187-188.

⁵⁶ Adnânîler'e mensup bir kabileler topluluğu; Kays Aylan olarak da bilinirler. Cemal Vakası'ndan Endülüs'teki kabile kavgalarına kadar birçok siyasî olayda yer almışlardır. Bkz. Ahmet Önkal, "Kays Aylân (Benî Kays Aylan)" Maddesi, *DİA*, Ankara, 2002, c. 25, s. 91-92.

⁵⁷ Said ed-Divecî, a. g. e., s. 30.

⁵⁸ Bayatlı, Nilüfer; a. g. m. s. 952.

⁵⁹ Ernst Honigmann, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Musul Maddesi, İstanbul 1979, c. 8, s. 740-741. Ukaylî hanedanlığı ve hükümdarları hakkında bilgi için bkz. İbn Şeddâd, İzüddin

Hamdânî, Ukaylî ve Ukaylîlerin yer yer bağlı olduğu Büveyhîler ve Fatimîlerin tamamı Şîî topluluklardı. Ve muhtemelen Telafer yöresinde Şîiliğin temellenmesinde katkıları oldu. 80 yıllık Hemdânî etkinliğinden sonra 70 yıllık Ukaylî hâkimiyeti 1050 ve 1056'daki Selçukluların tüm Irak'a sahip olmalarıyla sarsıldıysa da 1061 sonrasında 20 küsur yıl ve 1084 sonrasında ise Selçukluların şehri yeniden fethiyle yine onlara bağlı olarak 10 yıl kadar daha sürdü.⁶⁰

c. Türkler Döneminde Telafer'in Siyasî Durumu

1. Arap Devletlerin Türk Kolonizasyonu Döneminde Telafer'in durumu

Hız. Peygamber'in vefatının ertesinde Halife Ebubekir'in Mezopotamya üzerine kumandan tayin ettiği Halid bin el-Velid, eskiden Ninova ya da sonradan Cezire diye adlandırılan Dicle Havzası topraklarını fetherken Yakut el-Hamavî'nin, *Mu'cemu'l-Buldân* adlı eserine göre burada meskûn Türklerle cizye anlaşması yapmıştır (633). Banuklu Aşireti⁶¹'nin adıyla anılan kasabada Basbahri (Bozböri) oğlu Basluhan (Bay Sulu Han⁶²) ile Halid b. Velid arasında imzalanan Banukya Antlaşması⁶³, Telafer ve havalisindeki

---

Muhammed b. Ali b. İbrahim, *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Sâm ve'l-Cezîre*, (Thk. Yahya Abbâde), Dımaşk, 1928, c. III/1, s. 160-166.

⁶⁰ Sami es-Sakkar, *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Musul" Maddesi, İstanbul, 2006, c. 31, s. 362.

⁶¹ Banukya/Banikya Küfe şehri yakınlarında ve Fırat nehri kenarında bir yerleşim yeri; o yörede yaşayan meşhur bir Türkmen aşireti. Bkz. Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. I, s. 331.

⁶² Bey Sülü Han, Sülav Han, Seluhan gibi okunuşları bulunan Basluhan/Bay Sulu Han halkını bu anlaşmayla büyük bir felaketten kurtarmıştır. Bkz. Oğuz Çetinoğlu, *Türkmennâme*, Bilgeoğuz yayınları, s. 21, İstanbul 2013; Cengiz Eroğlu, "İrak'ta Türklerin Tarihi", www.turkmensitesi.com/irak-turkmenleri.html, Erişim: 10.12.2016.

⁶³ Yakut el-Hamavî'ye göre İslam Ordularının günümüz Irak'ı (Mezopotamya) fetherken (H. 12 / M. 632-633) karşılaştıkları ilk kavim ve yapılan ilk akittir. Ayrıca bu anlaşmayla alınan cizye, İslam Devletinin kasasına giren ve Medine'ye gönderilen ilk cizyedir. Antlaşma metni şöyledir: "Bismillahirrahmanirrahim; Halid Bin Velid'in bu mektubu (akdi), Fırat kenarında mukim olan Sülü Bay bin Basbahri'ye mahsustur. Sen, kendin, aşiretin ve köyün Banukya halkı tarafından belirlenen bin dirhem cizyeyi, can ve malın korunmak üzere verdikçe aman-ı ilâhî ile eminsin. Biz senden bu miktarı kabul ettik. Yanımda bulunan Müslümanlar da razı olmuştur. Allah'ın ve Resulü Hz. Muhammed'in ve Müslümanların .zel

Türk varlığının 1384 yıllık kanıtı gibidir. Yine tarihçi Abdizâde Hüseyin Hüsamet'tin'e göre İslâmiyet ortaya çıktığında bugünkü Irak topraklarında birçok Türk Beyliği ve çok sayıda Türk boyu bulunmaktaydı.⁶⁴

Sümerlerden İslam fetihlerine kadar Irak'ın kuzeyinde ve güneyinde Türk varlığı ve kültürünü kanıtlayan tarihsel bilgiler bulunduğu gibi bu alanla ilgili birçok görüş ve değerlendirmeler de ileri sürülmektedir. Bu mesele üzerinde hassasiyetle durmak ve bu gerçeği aydınlığa kavuşturmak biz Türk tarih araştırmacıları için milli bir görev olarak addedilmelidir. Ancak şu da bir gerçektir ki Irak coğrafyasının adı bile Sümerlerin bu coğrafyada kurduğu ilk yerleşim merkezi olan "Uruk" kelimesinden türetilmiştir. Kaldı ki tarihin en eski devirlerinden itibaren Türklerin yoğun bir şekilde yaşadığı Orta Asya topraklarından Sümerler başta olmak üzere birçok Türk kavmi (Gutiler/Gutlar, Tourkiler/Turkiler/Turukkolar, İskitler, Partlar (Eşkaniler), Hunlar, Sakalar, Kök Türkler, Kaslar, Irak'ın kuzeyinden ve güneyinden Dicle ve Fırat nehirlerinin çıktığı ve aktığı topraklara akınlar düzenlemişler ve buralarda hükümler olmuşlardır⁶⁵. 2018 yılında Türkmen şehri Erbil'de neşredilen "et-Türk ve't-Târihu't-Türkî fî'l-Îrâk" adlı eserde, eserin yazarı Hüsam Davud Hıdır el-Erbilî tarafından Abdizâde Hüseyin Hüsamet'tin Amasyalı'nın yukarıda sunmuş olduğu Irak'taki İslam öncesi dönem Türk varlığı ile ilgili bilgiye yapılan çok ağır eleştiriyi, konu hakkında derin bilgi

---

koruması altındadır. Şahitler: Hişam bin Velid, Cerir bin Abdullah Eba Avuf ve Said bin A'mru'dur. Vesselam.. Sene H. 13'te (bir diğer rivayete göre H. 12.'de) yazıldı." Bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldan*, c. I, s. 332.

⁶⁴ Eroğlu, Cengiz; "Irak'ta Türklerin Tarihi" (www.turkmensitesi.com/irak-turkmenleri.html), Erişim: 10.12.2016.

⁶⁵Abdulhalik Bakır, "Ortaçağ Irak'ında Türk Varlığı ve Kültürünün Yaygınlaşmasını Kolaylaştıran Faktörler", *Uluslararası Tarih ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak, İran, Suriye) Sempozyumu*, 8-10 Mayıs 2014-Bilecik, (Ed. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Altungök), Bilecik, Aralık-2016, s. 2-11; Ahmet Altungök, *Siyasi, İdari, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Açılardan Sâsânî Devleti (MS. 226-652)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2012, s. 21-24.

sahibi olmamasına bağlamak gerekir.⁶⁶ Yazarın bu satırları yazan âcizin son dönemlerde yayımladığı şu makaleye göz atmasını tavsiye ederiz.⁶⁷

Emevîler devrindeyse, önce Muaviye'nin Horasan Valisi Ubeydullah bin Ziyad'ın 674'te Buhara'dan getirerek Irak'a (Basra'ya) yerleştirdiği 2 bin Türkmen okçunun istihdam edilmesi yoluyla münasebet tesis edildi. Sonra da I. el-Velid'in Horasan Valisi Kuteybe bin Müslim el-Bahilî tarafından 705-715 tarihleri arasında Türkistan'dan esir alınan Buharalı 50 bin ve Semerkantlı 30 bin Türk'ün Irak ve Mısır'daki köle pazarlarında satılmasıyla bu münasebet daha da pekiştirildi.⁶⁸ Böylelikle bu coğrafyalarda Türkî memlûk/kölemen geleneğinin siyasallaşma süreci de eşzamanlı olarak başlayacaktır.

Türklerin askerî desteğiyle başa gelen Abbasîler, Bizans'la olan sınır savaşlarında (8.yy) bir köle, esir ya da paralı askerlerden yararlanacak hatta Avâsım & Sügûr gibi askerî bölgeler oluşturarak zamanla buraları Türklerden müteşekkil kılacaklardır. Bunlardan biri de Sügûru'l-Cezeriyye olarak bilinen Musul/Ninova çevresidir. Dahası Abbasîler, Türk Memlûklar ve hassa askerleri için Dicle kıyısında Samarra şehrini kurup bir dönem başkent bile edinmişlerdir (836-892).⁶⁹

⁶⁶ Bkz. Hüsam Davud Hıdır el-Erbilî, *et-Türk ve't-Târibu't-Türkî fi'l-Îrâk*, Erbil, 2018, s. 232-234.

⁶⁷ Bkz. Abdulhalik Bakır, "Kûtü'l-Amâre Adı ve Tarihsel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Oğuz-Türkmen Araştırmaları Merkezî Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, I, 1, Aralık 2017, s. 13-28. Konuyla alakalı şu eserlere de bakılabilir: Muhammed Taki Zehtâbî, *İran Türklerinin Eski Tarihi*, Tebriz (Frz.); Ümid Niyayiş, *Altaylardan Sebendimize(Türk Medeniyetleri Tarihi)*, C. I, Tahran, 1382, s. 136-139.

⁶⁸ Göksu, B. Atsız; "Orta Doğu'daki Türk Varlığı", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 82 (Ocak-Haziran 2016), Ortadoğu Özel Sayısı-I, s. 152; Kitapçı, Zekeriya; *Yeni İslâm Tarihi ve Türkistan*, Cilt I, S. 287. Aktaran: Metin Aydoğan; "Türk-Arap İlişkileri-I" (www.guncelmeydan.com/pano/turk-arap-iliskileri-1-3-metin-aydogan-t37223.html), Erişim: 11.12.2016

⁶⁹ Bkz. Abdulhalik Bakır, Seyhun Şahin, Türk Kültürü Işığında Bağdat ve Samarra Şehirlerinin Abbasî Dönemi Mimari Özellikleri, *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu*, 18-19 Mayıs 2012/Bilecik, (Haz. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Prof. Dr. Suphi Saatçı, Prof. Dr. Ali İhsan Öbek), Bilecik, 2014, s. 18-19; Kakajan Bayramov, "Türkmenler için İnşa Edilen Kent: Samarra", *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu*, 18-19 Mayıs 2012/Bilecik, (Haz. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Prof. Dr. Suphi Saatçı, Prof. Dr. Ali İhsan Öbek), Bilecik, 2014, s. 427-433; Hazar, Mehmet; "Irak Türklerinin Dünü ve Türkçesi", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2 Spring 2007, s. 360; Cengiz Eroğlu, a. g. m. (www.turkmensitesi.com/irak-turkmenleri.html), Erişim: 11.12.2016

Bir de Abbasîler adına hizmet veren Türk komutanlar var: 750 İhtilâlî'ndeki öncü Ebu Müslim Horasanî ve yardımcı Muhammed bin Sul, Tarhun bin Cemal, Tarhun bin ez-Zaî gibi. İkinci Abbasî halifesi Ebu Cafer Mansur devrindeki Hammad et-Türkî, Halife Mehdi devrindeki Mübarek et-Türkî, Halife Harun er-Reşid devrindeki Ebu Süleyman Ferecû'l-Hadim et-Türkî ve Halife Memun devrindeki Aşnas, Urtuç, Sercun gibi. Burada bir Türk resm-i geçidi olan Halife Mu'tasım devrindeki Afşin, Boğa el-Kebîr, Tarduş et-Türkî, Musa bin Otamış, Müflih et-Türkî, Savtekin, Vâsıf, Yarcuh et-Türkî, Amaçur, Bayık Bey, Taşdemir, Boğa bin Musa, Culan et-Türkî, Tekin el-Buhârî, Ağartmış, Ebu'l-Türkî, İtah, İvaz et-Türkî, Sıma es-Sırabî, Luayn et-Türkî adındaki Türk kökenli kumandanları da unutmamak gerekir.⁷⁰

Telafer-Musul yöresindeki Hâricî isyanını bastırmada Halife el-Mutemid önce Asa Tigin'i, sonra da oğlu Edgü Tigin'i görevlendirmiştir (873). Bu yüzyıldaki 3 halifenin (Memun (813-833): Maracil, Mu'tasım (833-842): Meride, Mütevekkil (847-861): Şucağ) annelerinin Türk olması ve Türk Garnizonu Samarra'nın başkent seçilmesiyle birlikte Abbasîler üzerinde Türk etkisi gitgide istedikleri halifeyi getirip götürebilecek seviyeye ulaşmıştır.⁷¹ Ve bu durum Selçukluların Abbasî halifesi tarafından Bağdat'a davet edilmelerinin 2 asır önceki reel politikadır.

Zaten Abbasîlerin parçalanmaya başladığı 9.yy sonlarında Mısır'da Tolun adlı bir Türk memlûkünün oğlu Ahmet tarafından kurulan Tolunoğulları Devleti, bazı kaynaklara göre Fırat taraflarına kadar bazı kaynaklara göre de-Musul dâhil-Dicle taraflarına kadar hâkim olmuştu (875-905). Telafer & Musul hattı 906'dan itibaren hem valilik hem de müstakil beylik olarak 80 yıl hüküm sürecek olan Hamdânîlerin eline geçecektir. Hamdânîlerde konuşulan diller arasında Arapça ile Süryânîce, Kürtçe,

---

⁷⁰ Azimli, Mehmet; "Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", *Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt IV, Sayı 2 (2002), s. 34-41; Özdemir, Mehmet Nadir; "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin 'Köle' Olup Olmadığı Meselesi", *Selçuk Üniv. Türiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18 (2005), s. 222-229.

⁷¹ E. Honigmann, *MEB İslam Ansiklopedisi*, "Musul" Maddesi, s.8, 739; Mehmet Azimli, a. g. m., s. 32 - 34-42; M. Nadir Özdemir, a. g. m., s. 230.

İbrânîce ve Türkçe de vardı.⁷²934'lerde İran'da kurulan Deylem & Türkmen karışımı Büveyhîlerin 945'te kurulan Irak kolu Türklerin Musul, Kerkük, Erbil ve Bağdat gibi yerlere yerleşmesine zemin teşkil etti. Öyle ki aynı yıl Türkmen başbuğu Sebutekin öncülüğündeki isyanla Bağdat'a hâkim güç olabilmişlerdir. 962-963'lerde Azerbaycan üzerinden buraya yapılan Türk göçü için 200 bin rakamı verilmektedir. 10.yy sonu ve 11.yy başından itibaren bölgeye hükmeden Ukaylîler devrindeyse yöreye yine büyük dalgalar halinde Oğuz göçleri başlamıştır. 1034 yılında Göktaş, Mansur ve Oğuzoğlu komutasındaki büyük göç Ukaylîler karşısında başarısız gibi görünse de akabindeki göç hareketleriyle Oğuz Türkleri Hanekin'den Tikrit'e, Telafer'den Musul'a bütün Musul yöresine yerleşmişlerdir.⁷³

1041-42'lerde Irak Oğuzları (Arslan Yabgulular) el-Cezîre'ye akınlara başlayınca Ukayloğlu Karvaş karşı koymak istedi. Oğuzlar ertesi yıl Musul'u da Ukaylîlerin elinden alıp Sultan Tuğrul adına hutbe okuttular. Karvaş, Mezyedîlerden yardım alınca Göktaş ve Mansur komutasındaki Oğuzlar bu kez Tel Afar ve Bumariye kasabalarına çekildiler. Sonrasındaki savaşta üstünlük kurmalarına rağmen Tuğrul Bey'in mektubu üzerine Diyarbakır tarafına yöneldiler. Ukaylîler Selçuklu Sultanı adına hutbe okutsalar da Arslan Besâsirî Musul'u teslim alarak 9 asra yakın kesintisiz Türk devresini başlattı (1050). İlk Türk vali olarak da Sultan Tuğrul tarafından İbrahim Yınal atanmıştır.⁷⁴

Klasik kaynaklardan olan ve 13.yy başında Musul'da yazılan İbnü'l-Esîr'in 12 ciltlik *el-Kâmil fî't-Târib* adlı eserinde ise bu Oğuzlar Guzlar olarak,

⁷² Moğulkoç, Bener; Türk Hâkimiyetindeki Musul (<http://benermogulkoc.blogcu.com/turk-hakimiyetindeki-musul/8430002>) Erişim: 14.12.2016

⁷³ Refik, Ahmed; *Büyük Tarîh-i Umumî*, İstanbul 1328, Cilt 5, S. 334 (Aktaran: Mehmet Hazar, a. g. m., s. 360); Güzel, Hasan Celâl; "Ortadoğu'da Türkmen Varlığı" Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu, ORSAM Tutanakları, No: 35 (Eylül 2014), s. 31; Bener Moğulkoç, a. g. y. (Er: 14.12.2016)

⁷⁴ Gülay Ögün Bezer, *TDV. İslam Ansiklopedisi* "Ukaylî" Maddesi, İstanbul 1993, Cilt 42, s. 60; Abdurrahim Tufantoz; "Bir Yaz Yağmuru: Arslan Yabgu Oğuzları'nın Diyarbakır'ı İstîlâsı (432-435 /1041-1044)", *I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, 20-22 Mayıs 2004, Diyarbakır Valiliği, s. 155; Öztoprak, Fahrettin; "Oğuzların Toplu Halde Anadolu'ya ilk Göçü" (<http://fahroz27.blogspot.com.tr/2013/05/oguzlarin-toplu-halde-anadoluya-ilk-gocu.html?spref=bl>), Erişim: 15.12.2016

Tel Afar Tellî'afir/Tella'fer olarak ve Karvaş da Kırvaş olarak geçer (Cilt 9, Sayfa 157-163, Mısır 1301).⁷⁵

2. Selçuklular ve Ardılları (Alt Meliklikler ve Atabeylikler) Devrinde Telafer'in Durumu

İbrahim Yınal'la başlayan Selçuklu döneminde de Ukayliler Musul-Telafer yöresiyle ilgisini kesmedi. Ukayloğullarından Kureyş, önce Sultan Tuğrul'un huzuruna çıktı ve Selçuklu komutanı Arslan Besâsiri'nin yardımıyla 1057-1058'de bir alıp bir verdiğyse de 1061'de Tuğrul Bey'in emriyle Musul-Nusaybin tarafları kendisine iktâ olarak verildi. Kureyş'ten sonra oğlu Şerefü'd-devle Müslim de adına hutbe okuttuğu Sultan Alparslan'dan hem yeni iktâlar aldı hem de kardeşi Safiye ile evlendi. Fakat Sultan Melikşah'ın atadığı Tutuş'un emrine girmeyince önce Melik Tutuş'u kaybetti ve akabinde de Süleyman Şah'la yaptığı savaşta öldü (1085). Sonrasında Melikşah yöreyi evvelâ başkasına iktâ etti, ardından yine Ukaylilerden Fahrü'd-devle Cehîrî (1089), onun ardından da halası Safiye'nin oğlu Ali bin Kureyş'i (1093) Musul'a vali olarak atadı. Fakat Selçuklu Emiri Kür-boğa/Gürboğa 1096'da Ukaylilere kesin olarak son verdi.⁷⁶

Bu son tarih aynı zamanda Haçlı Seferleri'nin başlama tarihidir. Büyük Selçuklu ve ona bağlı kurulan küçük Selçuklu Devletleri ile Türkler bu yörelerdeki bütün gücünü devâsa nitelikteki Haçlı birliklerine karşı sevk edeceklerdir. Telafer'in de dâhil olduğu Musul'un Büyük Selçuklu Valileri Emir Gürboğa (1096-1101) ile Çökürmüş / Çığırmiş Bey (1101-1106), Kuzey Irak'a kadar uzanan Kuzey Suriye topraklarında zor ve yıpratıcı savaşlar yaptılar. Çökürmüş'ten sonra Büyük Selçuklu Sultanı Mehmet Tapar tarafından Musul ve yöreleri Valiliğine atanan Emir Çavlı, 1107'de Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'a şehri kaptırınca Telafer üzerinden Sincar'a çekildiyse de sonradan Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın yardımıyla geri almayı

---

⁷⁵ Burslan, Kıvameddin (Çeviren); *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, 3. Baskı, Ankara 2016, s. LII-LIII.

⁷⁶ Sevim, Ali; *Suriye, Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1989, s. 53-61, 73-82; Gülay Öğün Bezer, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Ukaylî" Maddesi, s. 60-61; Sami es-Sakkar, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Musul" Maddesi, "Musul" Maddesi, s. 362.

başardı.⁷⁷

Sonraki Musul Valisi Mevdud bin Altun Tegin (1108-1113) döneminde Haçlılara karşı büyük başarılar kazanıldı. Sonrasındaki Valiler Aksungur el-Porsukî (1114) ve Porsuk oğlu Porsuk (1115) ise başarısız oldular. 1119/1120 yılında (H. 513) Irak Selçuklu Sultanı II. Mahmut'un kardeşi Mesut, Musul ve havalisine atabey olarak atadığı Emir Çavuşbek'le (bazı kaynaklarda Ay Aba Cüyüş Beğ ya da Cuşbek) beraber ağabeyine karşı harekete geçtiyse de başarılı olamadı. 1127'de ise II. Mahmut, oğlunun ve Musul'un atabeyliğini İmâdeddin bin Aksungur'a verince yöre için yeni bir dönem başladı.⁷⁸

Böylelikle Selçukluların bazen Büyük Sultanlık eliyle fiilen veya iktâ yoluyla bazen de Suriye & Filistin Selçuklu (Tutuş) ve Irak Selçuklu (II. Mahmud) melikleriyle 3 çeyrek asırdır yönettiği el-Cezîre bölgesi, Zengîler ya da diğer adıyla Musul Atabeyliği vasıtasıyla bir asırlık yeni bir Türk devresine merhaba diyecektir. Kuzey Irak, Suriye, Ürdün, Mısır, Hicaz, Yemen ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılan Zengîler, hem devletleşme başarılarıyla hem de Haçlılara karşı duruşlarıyla Türk-İslâm Dünyasında önemli bir yer işgal etmişlerdir.

İmâdeddin Zengî'nin 1144'te Urfa Haçlı Kontluğu'na son vermesi üzerine başlayan II. Haçlı Seferi'ne oğlu Nureddin Mahmud Zengî direndi ve büyük bir zafer kazandı (1148). Ardından Kudüs'ün Hıristiyan Kralını yendi (1154), komutanlarından Şirkuh ile Kahire'yi ele geçirdi ve Selâhaddin Eyyübî ile kontrolü altındaki Mısır'da Fatımî Halifeliğine son verdi (1171). Bu aralardaysa Dımaşk/Şam Atabeyliği, Artuklu Beyliği, Irak Selçuklu Melikliği, Anadolu Selçuklu Sultanlığı gibi Müslüman-Türk idarelerinin birbirleriyle artık klasikleşmiş mücadelelerinin teferruatına girmiyoruz.⁷⁹

⁷⁷ Ali Sevim, a. g. e., s. 100-117

⁷⁸ Ali Sevim, a. g. e., s. 121; Kıvameddin Burslan, a. g. e., s. 124-126 (İmad ad-dîn al-Kâtib al-İsfahânî kısmı); Abdülkerim Özaydın, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Muhammed Tapar" Maddesi, İstanbul 1993, Cilt 30, s. 579-580; Coşkun Alptekin, *MEB İslam Ansiklopedisi*, "Zengî" Maddesi, İstanbul 1979, Cilt 13, s. 526-527; www.frmtr.com/tarih-ve-inkilap-tarihi/3867424-sultan-muhammet-tapar.html (Erişim: 30.12.2016)

⁷⁹ Gülay Ögün Bezer, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Zengîler" Maddesi, İstanbul 1993, Cilt 30, s. 268-271; Bahattin Kök, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Nüreddin Zengî, Mahmud" Maddesi,

Zamanla 5 kola ayrılan Zengîlerin 4'ncüsü olan ve Telafer'i de kapsayan Sincar Atabeyleri kolu Nureddin Zengî tarafından II. İmadeddin Zengî'ye iktâ edilerek 1171'de Sincar'da kuruldu. 1183'te ise Sincar, Habur, Nusaybin, Suruç, Telafer dâhil Musul'un çevresindeki tüm şehirleri alan Selâhaddin Eyyübî'ye metbu oldu. Sultan Selâhaddin daha sonra III. Seferine çıkan Haçlı Ordusu'nu Hitîn'de yenerek Kudüs'ü kurtardı (1187). İkinci atabey Kutbeddin Muhammed döneminde amcaoğlusu ve Musul Atabeyi Nureddin Arslanşah Sincar'a bağlı Tel A'fer'e yürüyerek şehri kuşatıp aldı (1204). Kutbeddin'in kendisine karşı ittifak kurduğunu gören Arslanşah Tel A'fer'den ayrılarak Besire'de (Bûşerâ) karargâh kurduysa da askerleri ihtiyaçları tedarik etmek için Tel A'fer'in kuzeyindeki köylere dağıldığında Zemar'da (Kefr-Zemmar) baskın yedi ve Tel A'fer'i Kutbeddin'e geri vererek barış anlaşması imzaladı.⁸⁰

Selâhaddin'den sonra 4'ncü Eyyübî hükümdarı olan Melikü'l-Âdil (I. Âdil) Sincar'ı kuşattıysa da bu kez ona karşı büyük bir ittifak kuruldu ve başarısız oldu (1209). Fakat oğlu ve el-Cezîre Eyyübîlerinin Meliki Eşref, fırsatını yakaladığında Sincar'ı ele geçirdi ve Telafer'in de içinde bulunduğu bu atabeyliğe yarım asır sonra son verdi (1220). Sonrasında Musul Atabeylerinin yanında naip olarak bulunan Bedreddin Lü'lü zamanla güçlendi ve 1233'te (bazı kaynaklarda 1231) Musul bölgesine hâkim olunca Musul'un Türkleşmesine çok önem veren Zengîler'in Musul Atabeyliği tarihe karıştı. Sınırlarını kuzeydeki Habur Çayı'na kadar genişleten Bedreddin Lü'lü Musul yöresine en parlak dönemini yaşatmıştır.⁸¹

3. İlhanlılar, Celâyirîliler, Sutaylılar, Karakoyunlular, Timurular, Akkoyunlular ve Safevîler döneminde Telaferin Durumu

---

İstanbul 1993, Cilt 33, s. 260-261; www.mepanews.com/biyografi/261-nureddin-zengi.html (Erişim: 30.12.2016)

⁸⁰ Gülay Ögün Bezer, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Zengîler" Maddesi, Cilt 30, s. 269; Ramazan Şeşen, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Selâhaddin-i Eyyübî" Maddesi, İstanbul 1993, Cilt 36, s. 338; Bahattin Kök, "Nüreddin Zengî, Arslanşah" Maddesi, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, Cilt 33, s. 259.

⁸¹ Gülay Ögün Bezer, *TDV. İslam Ansiklopedisi* "Zengîler" Maddesi, Cilt 30, s. 271; Ramazan Şeşen, *TDV. "Eyyübîler" Maddesi*, İstanbul 1993, Cilt 12, s. 23; E. Honigmann, İA, "Musul" Maddesi, s. 740. Bener Moğulkoç, a. g. y. (Er: 14.12.2016)

Cengiz Han'ın torunu ve İlhanlıların kurucusu Hülâgü / Külük Han 1258'de Bağdat'ı alıp Abbâsî Halifeliğine son verince Bedreddin Lü'lu hemen ziyaretine gidip bağlılığını bildirdi. Ancak oğlu Salih R. İsmail yanlış safta yer alınca Musul 10 bin kişilik bir İlhanlı kuvveti tarafından zaptedildi; bu arada kendisi de öldürüldü (1262). Bundan sonraki bir asırlık devrede Musul ve Telafer yöresi İlhanlıların önemli dirliklerinden olup Türk ve Moğol boylarının kışlağı olarak değerlendirilmiştir.⁸²

İlhanlılar döneminde ülke 8 büyük eyalete ayrılmıştı. Bunlardan biri olan ve Rakka'dan Diyarbakir'e kadar uzanan, Sincar ve Telafer'i de kapsayan el-Cezire Eyaleti'nin merkezi Musul'du. Sırasıyla Yunus el-Başıkî, Erbilli Zeki, Radiüddin Baba, Berkutalı Mesud gibi valilerle yönetilen Musul yöresine 1285'te Türkmen, Kürt, Arap ve Memlûklardan müteşekkil 4 bin kişilik kuvvetçe yağmada bulunuldu. Sonrasında Eminüddeve ile Bayıt'ın valilik yaptığı yöre Türkmenlerle Moğol Oyratlar arasında mücadelelere sahne oldu. Eyaletin son valileri ise Fahrüddeve Ebu Muhammed, Emir Sutay, Emir Alâeddin Ali ve tekrar Sutay oldu.⁸³

Olcayto Han'ın 1312'de vali atadığı Emir Sutay, sonrasında tekrar atandığı Musul civarında 1332'de öldüğünde 100 yaşındaydı. Oğulları 1350'ye kadar Musul'dan Diyarbakir'a kadar olan bölgeyi yönetmişlerdir. Karakoyunlu Devleti kurucusu Bayram Hoca da Akçasakal Hüseyin Bey'i yenerek Musul-Sincar yöresini Sutaylılardan devraldı ve kardeşi Birdi Hoca'nın idaresine verdi. Yazları Güneydoğu Anadolu yaylalarına çıkan Karakoyunlular Musul'u kendilerine kışlak edindiler. Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüyle (1335) parçalanan İlhanlıların Mezopotamya varisi Celâyirliilerin kurucusu Büzürg/Büyük Hasan'ın oğlu Şeyh Üveys1366'da başta Musul olmak üzere el-Cezire bölgesini Bayram Hoca'dan alarak Karakoyunluları vergiye bağladı. Üveys'in ölümünden sonra Bayram Hoca tekrar Musul, Telafer ve Sincar'a

⁸² Adnan Eskikurt, *Musul Atabeyliği (Zengîlerin Son Devri ve Lü'lu' Ailesi)*, Çamlıca Basım-Yayın, İstanbul 2014, s. 137; Bahattin Kök, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Lü'lu", Bedreddin" Maddesi, İstanbul 1993, Cilt 27, s. 257. Bener Moğulkoç, a. g. y., (Er: 14.12.2016)

⁸³ Tülay Yürekli, "İlhanlılar Döneminde Musul'da Siyasi ve Ekonomik Durum", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Sayı 50 (2013), s. 225-229; Bertold Spuler, *MEBĀ*, "İlhanlılar" Maddesi, İstanbul 1979, Cilt 5, Kısım II, s. 968-970; Abdülkadir Yuva, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "İlhanlılar" Maddesi, İstanbul 1993, Cilt 22, s. 103-105

hâkim oldu (1374-75).⁸⁴

1382'de Celâyirîliler'i yenerek bağımlılıktan kurtulan Karakoyunlu Beyi Kara Mehmed, akabinde Musul civarındaki hacıların mallarını yağmalayan Döğerli Sâlim Bey'i de yenilgiye uğrattı. Sonrasında Timuruların kurucusu meşhur Emir Timur'un Musul ve Cezire bölgesini ele geçişi var; yalnız bununla ilgili kaynaklarda 1384, 1386 ve 1393 gibi farklı tarihler olsa da sonuncusu en doğru olanıdır. Bu dönemde açılan Timur Yolu halen Telafer'in güneyinde varlığını sürdürmektedir. Timur'un Altın-Orda üzerine sefere çıkması üzerine Kara Yusuf Bey ile Karakoyunlular tekrar Musul yöresine hâkim olduysa da (1399) bu hâkimiyet aynı zamanda gerekçelerinden biri olduğu Ankara Savaşı'nda Timur'un Yıldırım Bâyezid'i yenmesiyle sarsıldı ve yöre tekrar Timurulara geçti.⁸⁵

Timur, Musul-Telafer dolaylarını yine Karakoyunlu Türkmenlerinden Pir Hasan'ın oğlu Hüseyin'e verdi. Ankara Savaşı'nda Timur'un destekçisi olan Kara Yülük Osman Bey'in 1403'te kurduğu Akkoyunlu Devleti ile Karakoyunlular yöre için rekabete giriştiler. Bu rekabetten Karakoyunlular galip çıktı ve Kara Yusuf, Mardin'i alarak son verdiği Artukoğulları'ndan Melik Sâlih'e Musul'u verdi (1409); iki yıl sonra ise geri aldı. 14.yy'ın ortalarından beri aralarında eskiden beri düşmanlık bulunan Ak ve Kara Koyunlu Türkmenleri bu ezeli rekabetlerini el-Cezire bölgesi üzerinden 16.yy'ın ikinci yarısına dek sürdürdüler. En son Akkoyunlular galip gelerek Karakoyunlulara son verdi ve 1469-70'den itibaren Musul-Telafer yöresi Uzun Hasan'ın kontrolüne girdi.⁸⁶

---

⁸⁴ Tülay Yürekli, A. g. m., s. 229; Faruk Sümer, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Karakoyunlular" Maddesi, İstanbul 1993, Cilt 24, s. 434; Mükrimin H. Yınanç, *MEBİA*, "Celâyir" Maddesi, İstanbul 1979, Cilt 3, s. 64-65; Muzaffer Ürekli, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Celâyirîliler" Maddesi, İstanbul 1993, Cilt 7, s. 264

⁸⁵ Faruk Sümer, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Karakoyunlular" Maddesi, s. 435; Nülüfer Bayatlı, a. g. m., s. 952; Erdem, İlhan-Uyar, Mustafa; "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", (www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=373227&/Karakoyunlular Erişim: 01.01.2017); Bener Moğulkoç, a. g. y., (Er: 14.12.2016);

⁸⁶ Faruk Sümer, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, "Karakoyunlular" Maddesi, İstanbul 1993, Cilt 24, s. 435; İlhan Erdem-Mustafa Uyar, a. g. y. (Er: 01.01.2017); Erdem, İlhan; "Ak-Koyunlu Devleti Kara-Yülük Osman Beyin Hayatı ve Faaliyetleri"

30 küsur yıllık bu dönemi Prens Halil, Yakupşah, Ali Bey ve Rüstam Mirza gibi valilere paylaştıran Akkoyunluların 1500’de ikiye bölünmesiyle yerini yavaş yavaş yeni bir Türkmen devleti olan Safevîler alacak ve Musul-Telafer hattı 1508’de Şah İsmail’in idaresine geçecektir. Yöreye Avşarlı Ahmet Bey vali olarak atansa da daha önce boy rekabeti üzerinden yaşanan huzursuzluklar bu kez mezhep rekabeti üzerinden artarak sürecektir. Buna mukabil Şah İsmail, Azerbaycan Türklerini yöreye yerleştirme yoluna gitmiştir.⁸⁷ Fakat bu kısa dönem Yavuz Sultan Selim’in Doğu Seferine kadar sürecek ve bundan sonra 400 küsur yıllık son dönem başlayacaktır.

4. Osmanlılar ve İdarî Teşkilatlanma

Çaldıran Savaşı’nda (1514) Safevîleri bozguna uğratan Osmanlılar, Yavuz Sultan Selim tarafından görevlendirilen İdris Bitlisi’nin sivil ve Bıyıklı Mehmed Paşa’nın askerî faaliyetleriyle ertesi yıl Diyarbakır’ı (Âmid) aldılar. 1516 yılındaki Koç-Hisar Muharebesi’yle (Mardin civarındaki Dede-Kargın mevki) yöredeki Safevî direnişi kırılmış ve Ergani, Çermik, Birecik, Nusaybin, Sincar, Telafer, Musul topyekûn Osmanlı idaresine geçmiştir. Sonrasında nahiye olarak Sincar’a bağlanan Telafer, Sincar Sancağıyla birlikte bu kez Diyarbakır Eyaleti kapsamına dâhil olmuştur.⁸⁸

(<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1249/14285.pdf>), Erişim: 02.01.2017; Faruk Sümer, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, “Akkoyunlular” Maddesi, İstanbul 1993, Cilt 2, s. 271-272.

⁸⁷ Besim Darkot, *MEBLA*, “Musul” Maddesi (II. kısım), İstanbul 1979, Cilt 8, s. 741. Faruk Sümer, *TDVLA*, “Akkoyunlular” Maddesi, Cilt 24, s. 273; Turkmen, Mukhtar; Irak Turkmen Şehri Telafer Tarihi (<http://dunyatürkmenler.ucoz.com/forum/6-17-1&gws-rd=cr&ei=sthrWJ-xM8n5at6cm6AI>), Er: 02.01.2017; Mehmet Hazar, a. g. m., s. 361; Bener Moğulkoç, a. g. y., (Er: 14.12.2016)

⁸⁸ Mükrimin H. Yınanç, *MEBLA*, “Diyarbakır” Maddesi (Diyarbakır Şehir ve Bölgesindeki Vuku’at’ın Tarihi), İstanbul 1979, Cilt 3, s. 623; Besim Darkot, *MEBLA*, “Musul” Maddesi (II. kısım), İstanbul 1979, Cilt 8, s. 741; Şevket, Beysanoğlu, Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Ankara 1996, Cilt 2, s. 507; Selim Hilmi Özkan, “Telafer’in Stratejik Önemi ve Türkmenler”, *Avrasya Etüdları*, Yıl 15, Sayı 36 (2009/2), s. 139; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Yayın Nu: 11, Proje Yön: İsmet Binark, Ankara 1993, s. 47; Remzi Kılıç, “Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Savaşı ve Sonrası Gelişmeler (1514-1517)”, <http://remzikilic.com/yavuz-sultan-selimin-caldiran-seferi-ve-sonrasi-gelismeler-1514-1517-2.html>, Erişim: 03.01.2017

1526 yılı tahrir defterlerinde Telafer, 112 hane ve 29 mücerred (bekâr); toplam 38.763 akçe varidâtı (geliri) olan bir yerdi. 1530 yılına ait tapu tahrir defterlerinde 10 köy ve 9 mezra Telafer Nahiyesine kayıtlı durmaktadır. Merkezindeyse bu kez 316 hane, 112 mücerred, 3 ağma (düşkün), 1 muaf bulunmakta ve geliri de 30.264 akçe olarak görülmektedir. Burada 4 yıl önceki hane sayısıyla çelişik bir durum gözlense de III. Murad devrindeki (1583) kayıtlarda hane sayısı 298, mücerred 14 ve mahsûlü de arpa-buğday-keten tohumu olarak işlenmektedir. Bu da 1530'larda 1700 civarında, 1580'lerde ise 1500 civarında tahminî bir nüfusa denk gelmektedir.⁸⁹

Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethetmesiyle birlikte (1534-35) Telafer, bu kez de Bağdat Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu sırada Telafer'in bağlı olduğu Sincar Livası'nın başında İdris Bey bulunmaktadır. Bir müddet böyle gitmekle beraber 1578-1581 yıllarına ait bir defterde Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı sancaklar arasında Telafer'in de dâhil olduğu Sincar'ı 14. sırada görmekteyiz. 1586'da ise Musul yeni bir eyalet olarak ihdas edildi ve Telafer'le Sincar buraya bağlanarak kadim düzene dönülmüş olundu.⁹⁰

Fakat bu durum uzun sürmedi ve 17.yy başında Telafer, Sincar'la birlikte yeniden Diyarbakır Eyaleti'ne bağlandı. 1609, 1631 ve 1653 yıllarına dair idarî taksimat belgelerinde Telafer Nahiyesinin sancak olarak bağlı olduğu Sincar, Diyarbakır sancakları arasında geçmektedir. Bu arada yöre üzerinde bir asır sonra Safevîler yeniden iddialı hale gelecek ve 1623 ya da 1624'te Telafer ve çevresi Musul'la birlikte Şah Abbas'ın komutanı Karçankay'ın işgaline uğrayacaktır. Safevîler, yöreye idareci olarak Avşarlı Kasım Han'ı tayin ederlerse de ertesi yıl Osmanlılar Hafız Ahmed Paşa ile duruma tekrar hâkim olacaklardır. Fakat Bağdat'a yerleşen Safevîler buradan Musul-Telafer hattını sürekli tehdit edeceklerdir. Nihayet Sultan IV. Murad'ın 1638'de Bağdat'ı tekrar alması ve Musul'la Telafer civarından geçmesiyle

---

⁸⁹ Nilüfer Bayatlı, s. g. m., s. 953; Selim Hilmi Özkan, a. g. m. (TSÖvT), s. 140 ve 143-144

⁹⁰ Selim Hilmi Özkan, "Osmanlı İdaresinde Telafer", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl 32, Sayı 184 (Şubat 2010), s. 84; Şevket Beysanoğlu, a. g. e., s. 512

birlikte İran tehdidi tamamıyla bertaraf edildi.⁹¹

Telafer 1667’de deprem, 1711’deyse büyük bir kıtlık ve çekirge istilâsı yaşadı. Bu gibi sebeplerden ve veba gibi salgın hastalıklardan dolayı başka yerlere doğru göçler başlayınca Osmanlı Devleti de Rumeli, Tokat, Urfa ve Diyarbakır’dan yöreye sevk ve iskânı yöreyle ilgili ekonomik tedbirlerle birlikte gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Her yüzyılda bir depreşen Safevî hareketliliği 1733’te Şah Tahmasp’ın kumandanı Nergis Han’ın Musul ve havâlisine baskısıyla başladı, fakat direnen Osmanlı kuvvetlerini aşamadılar. 1743’te bu defa bizzat Nâdir Şah’ın komutasındaki 400 topluk bir orduyla muhasara edilen Musul, ilk direnişin önderi Vali Hüseyin Paşa öncülüğünde ve Müslüman-Hıristiyan; eli silâh tutan tüm Musulluların 8 gün-8 gecelik gayretiyle yeni bir başarı kazandı.⁹²

Hacı Hüseyin Paşa, 1726-27’lerden itibaren Osmanlıların yöreye vali olarak atadığı meşhur yerli ailelerden Abdülcelil ya da Celilzâdelere mensup. Yüzyıllık zaman zarfında 16 kişiyle Devlete hizmet cetveline giren sülâleye karşı 18. yy sonlarından itibaren isyan hareketleri görülecektir. 1771’deki ilk isyanda Vali Muhammed Emin, isyancıları komşu Telafer Kasabasına sürdü fakat Yasinzâde adlı birinin önderliğinde Telafer ile Ebu Hamdan civarından gönüllü toplayan isyancılar nihâyetinde başarılı oldular.⁹³

1785 yılında Vali Abdülfettah Paşa’nın Trablus’a giderken yerine bıraktığı vekili Ahmed Ağa’ya bazı aşiret reisleriyle beraber şehrin yarısı isyan etti. Durum, Celilzâdelere Süleyman Paşa vali yapılarak kontrol altına alındı. 1795’te eşkiyalık yapan Sincar Yezidileri Telafer’e büyük zarar verdiler. 1809’daki isyanda ise Vali Ahmed Paşa öldürüldü. Bu kez de Abdülcelilzâde Mahmud Paşa vali yapılarak duruma müdahale edildi. 1828 yılında da aynı karmaşa yaşanınca Devlet, yerli derebeylerine son vermek için İnce-Bayraktaroğlu Mehmed Paşa’yı gönderdi (1835). O da sürekli isyan çıkaran

⁹¹ Selim Hilmi Özkan, a. g. m., s. 84; Besim Darkot, a. g. m., s. 742; Remzi Kılıç, “Kerkük ve Musul’un Tarihi Coğrafyası”, *TÜBAR*, Sayı 28 (Güz 2010), s. 249; Bigay Duman, “Telafer Kronolojisi”, *Ortadoğu Analiz*, Yıl 1, Sayı 5 (Mayıs 2009), s. 37.

⁹² Besim Darkot, a. g. m., s. 742; Mehmet Hazar, a. g. m., s. 361; Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri, s. 50-51

⁹³ Nilüfer Bayatlı, a. g. m., s. 953; Besim Darkot, a. g. m., s. 742; Bener Moğulkoç, a. g. y., (Er: 14.12.2016)

Telafer gibi dağlık mülhakatı, Sincar Yezidilerini ve Şammar Aşiretini kontrol altına almıştır.⁹⁴

İki yüzyılı aşkın zamandır Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı kalan Telafer-Sincar yöresi olayların yatıştırılmasından sonra yeniden Musul Eyaleti'ne bağlanmıştır (1836). Tanzimat sonrası yapılan düzenlemelere göreyse Musul ve Kerkük (Şehrizer) mutasarrıflık (özel sancak) haline getirilerek Bağdat Eyaleti'ne bağlanmış (1852) ve Telafer, 1500 kuruş nâhiye müdürünün kalacağı yere, 3000 kuruş da topçu askerlerinin kalacağı yere harcanarak bakım görmüştür (1854). O yıllarda (H. 1268) Telafer Nâhiyesi'nin değirman îcarı tamga rüsûmu (değirmen kiralama damga vergisi), bac-ı bazar rüsûmu (pazar baş vergisi) ve ağnâm rüsûmu (koyun vergisi) kalemleri üzerinden toplam geliri 33 bin kuruş (330 altın) civarındadır.⁹⁵

1856'da Telafer'e 500 kuruş maaşla nâhiye müdürü olarak Hafız Nüzhet Efendi'den I. Dünya Savaşı'nın sonunda görev yapan Münir Bey'e değin aradaki zaman zarfında 15 müdür atanmıştır. Mithat Paşa, Bağdat Valiliği sırasındaki idarî yapılanmayla Telafer'in statüsünü yeniden belirledi ve itaatsiz Yezidîlere karşı sık sık askerî tedbirlere başvurulduğu gerekçesiyle burada daimi istikrarın sağlanması için idarî tedbir olarak Cebel-i Sincar (Sincar Dağı) Telafer Nâhiyesi ile birlikte kaymakamlığa çevrildi (1869).⁹⁶

1878 idarî taksimatında Musul yeniden vilâyete dönüştürülerek Kerkük de buraya bağlandı. 1895 Salnâmesine/Yıllığına göre Musul Vilâyeti 3 sancaktan oluşmakta, Telafer'in de Sincar Kazâsı'yla birlikte buraya bağlı olduğu görülmektedir. Bu tarihte Telafer ile Sincar'da 280 dükkân, 26 değirmen, 9 câmi-mescid, 5 han, 7 resmî daire-kışla, 6 ziyaretgâh, 400 çeşme bir kahvehane ve bir de zâviye bulunmaktadır. Aynı yıl itibariyle kazadaki/ilçedeki toplam hane sayısı 2048 olup tahminî olarak 10 binin üzerinde bir nüfusa tekabül etmektedir. 12 yıl önceki kayıtlarda ise Sincar Kazâsı'nın nüfusu 3442 Müslim (Müslüman erkek) olarak verilmektedir

⁹⁴ Besim Darkot, a. g. m., s. 742-743; Selim Hilmi Özkan, a. g. m., s. 89; Bener Moğulkoç, a. g. y., (Er: 14.12.2016)

⁹⁵ Selim Hilmi Özkan, a. g. m., s. 85-86; Besim Darkot, a. g. m., s. 743; Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri, s. 147-148

⁹⁶ Selim Hilmi Özkan, a. g. m. (OİT), s. 88; Selim Hilmi Özkan, a. g. m. (TSÖvT), s. 140

(1883). Bu nüfus ikiye çarpıldığında kadınları kapsasa bile ilçe genelindeki nüfusun 3/1'inin gayrimüslim (Yezidî, Hıristiyan vs.) olduğu düşünölmelidir.⁹⁷

20.yy başlarındaki Salnâmelerde Telafer'le ilgili çokça malûmat bulabilmekteyiz. 1907 Salnâmesi'nde kendisine 7 köyün bağılı bulunduğu Telafer Kasabasının 9 mahalle ve 1500 haneden mürekkep olduğu zikredilmektedir. Tahminî nüfus ise 7-8 bin civarındadır. Bir sonraki yılın Musul İngiliz Konsolosluğu raporunda "Mahallî idareye karşı müstakil ve başına buyruk hâller gösteren Telafer ahalisinin kâmilen Türkmen olduğu" ibaresi vardır. 1910 yılına ait ve konsolosluk görevlisi W. Young'ın kaleme aldığı bir rapordaysa Telafer'de 10 bin Türkmen'in yaşadığından bahsedilmektedir.⁹⁸

1911 Salnâmesi'nde Telafer Kalesi içinde bir hükümet konağı, bir hamam, 2 büyük han, 10 câmi-mescid ve bir de sıbyan mektebi bulunduğu; işlek bir yol üzerinde yer alan Telafer'in Beled'den sonra el-Cezire'nin 2'nci menzili olduğu kaydedilir. Bu sebeple de şehrin gerek gelip-geçen kervanlar gerek gezinen aşiretlerle münâsebetinin fazlaca oluşundan ötürü bir hayli önem taşıdığı; halkının da tarım, zanaat ve hayvancılıkta ileri gittiğı aktarılmaktadır. Hatta yöre insanı "Kahramanlık ve yiğitlik alanında Telafer ile mukayese edilecek bir halk yoktu. Genellikle Hanefî mezhebine bağılıdır ve Çağatay diline yakın bir Türkçeyle konuşurlar" diye tarif edilmektedir.⁹⁹

Bu arada idarî teşkilatlanmadaki değışikliklere göre Telafer'in bağılı bulunduğu Sincar güvenlik nedeniyle livaya (il) çevrildi (1910) ki bu sırada bir nahiye ve 65 köyden müteşekkildi. Sonra tekrar kazaya çevrilen Sincar'ın bu kez ilçe merkezi Telafer Kasabası yapıldı (1912). O yıl itibariyle 2846'sı erkek ve 4767'si kadın olmak üzere toplam nüfusu 7613'tür. 1914 yılında yöredeki asayişsizlik olaylarının önüne geçmek için Telafer'in kaza yapılması gündeme gelmiş fakat bu durum ancak 3 yıl sonra gerçekleştirilebilmiştir. Ve ilk

⁹⁷ Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri, s. 52; Bener Moğulkoç, a. g. y., (Er: 14.12.2016); Selim Hilmi Özkan, a. g. m. (OİT), s. 86 ve 90; Nilüfer Bayatlı, a. g. m., s. 953; Selim Hilmi Özkan, a. g. m. (TSÖvT), s. 144

⁹⁸ Selim Hilmi Özkan, a. g. m. (TSÖvT), s. 144-145

⁹⁹ Nilüfer Bayatlı, a. g. m., s. 953

kaymakam Muhyettin Bey de 2 bin kuruş maaşla bu ikinci sınıf kaymakamlığa atanmıştır. Bu gelişme ise ilk ve sondur; zira bundan sonra İngiliz işgali başlayacaktır.¹⁰⁰.

Sonuç

Bu çalışmada Türkmen şehri Telafer'in adı, coğrafik yapısı ve Tarihsel geçmişi ele alınmıştır. Bu başlıklar altında verilen bilgilerden, şehrin Mezopotamya bölgesinde çok önemli stratejik bir konuma sahip olduğunu tespit edebiliyoruz. Ayrıca bu konumun sadece Irak için değil aynı zamanda buranın bir Türkmen şehri kimliğini taşıması ve Anadolu coğrafyasının doğal bir uzantısı olması hasebiyle Anadolu için de önemli olduğunu kaydetmek mümkündür. Bu durumuyla da Telafer Eskiçağlardan çağımıza kadar birçok devletin ilgisini çekmiş ve şehir uzun tarihi boyunca farklı bölgesel ve evrensel devlete ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu esnada şehir defalarca yıkımlara uğramış ve halkı ağır şartlara katlanmak zorunda kalmıştır. Ancak burası, tarihine, dinsel, sosyal ve kültürel yapısına en uygun ve mutlu dönemini Büyük Selçuklu, Atabekler ve Büyük Osmanlı devletleri zamanında yaşamıştır. Telafer'in bariz bir şekilde Türk kimliğinin öne çıkması da bu anılan dönemlerde gerçekleşti ve Oğuz-Türkmen aşiretleri buraya tamamen yerleşmiş oldu. Şehrin bugünkü demografik ve kültürel yapısı iyice incelendiğinde burada tarihimizin bin yıllık tesirlerini görmek mümkündür.

Türkmen şehri Telafer, asırların tanık olduğu yoğun yaşanmışlıklar diyarı olarak önümüzdeki zaman zarfında da belli ki yine güç ve hegemonya savaşlarının görgü şahidi olma işlevini yitirmeyecek. Kanlı savaşların tarih boyunca sahne aldığı Mezopotamya veyahut el-Cezîre coğrafyasının biraz da kaderi bu görünmektedir. Bu kaderin; aşiret/boy kültürünü koruyan, şehrinin kültürüyle birlikte harmanlayan ve mücadeleyi hayatının bir parçası olarak gören, sıkıntılara karşı dirençli bir millî aidiyetle imtihanı ise şimdilerde inceleme ve araştırma konusu olma hüviyetindedir. İlerde bu alanda yazılacak makaleler bu satırların tamamlayıcısı olacaktır.

---

¹⁰⁰ Selim Hilmi Özkan, a. g. m. (OİT), s. 86-87; Remzi Kılıç, a. g. m. (KvMTC), s. 254; Selim Hilmi Özkan, a. g. m. (TSÖvT), s. 145

Kaynaklar

A. Kitap, Makale ve Bildiriler

- Altungök, Ahmet; *Siyasi, İdari, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Açıdan Sâsânî Devleti* (MS. 226-652), (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2012.
- Ayabakan, Levent; "Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros'un 'Özerk Asuri Devleti Projesi' (1919-1923)", *SKAD (Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi)*, Cilt: I, Sayı: 1 (2015), Sayfa 49-76.
- Azimli, Mehmet; "Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", *Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt IV, Sayı 2 (2002), Sayfa 34-41.
- Bakır, Abdulhalik; Seyhun Şahin, Türk Kültürü Işığında Bağdat ve Samarra Şehirlerinin Abbasî Dönemi Mimami Özellikleri, *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu*, 18-19 Mayıs 2012/Bilecik, (Haz. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Prof. Dr. Suphi Saatçi, Prof. Dr. Ali İhsan Öbek), Bilecik, 2014, s. 1-30.
- Bakır, Abdulhalik; "Ortaçağ Irak'ında Türk Varlığı ve Kültürünün Yaygınlaşmasını Kolaylaştıran Faktörler", *Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak, İran, Suriye) Sempozyumu*, 8-10 Mayıs 2014-Bilecik, (Ed. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Altungök), Bilecik, Aralık-2016, s. 1-32.
- Bakır, Abdulhalik; "Kûtül-Amâre Adı ve Tarihsel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Oğuz-Türkmen Araştırmaları Merkezi Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, I, 1, Aralık 2017, s. 13-28.
- Bakır, Abdulhalik; Nuray Arabacı, "Ortaçağ el-Cezîre Bölgesinin Stratejik Şehri Nusaybin", *Cappadocia Journal of History Social Sciences*, Vol.10, April 2018, p. 36-59.
- Bakır, Abdulhalik; Süleyman Pekin, "Irak Türkmenlerinin Mazlum Şehri Telafer (Şehrin Modern Tarihi ve Kültürüne Bir Bakış)", *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Oğuz Türkmen Araştırma ve Uygulama Merkezi Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II, 1, 2018, Haziran, s. 64-117.

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul Kerük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Yayın Nu: 11, Proje Yön: İsmet Binark, Ankara 1993.
- el-Batâyine, Muhammed Dayfallah; Arap kökenli Hıristiyanlar ve İslam Fetihleri İle Olan İlişkileri, (Çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2008, s. 271-340.
- Bayatlı, Nilüfer; "Türkmen Şehri Olan Gazi Telâfer'in Tarihçesi", *XV. Türk Tarih Kongresi* (Eylül 2006), Cilt 4, Kısım I, TTK, Ankara 2010, s. 951-959.
- Bayramov, Kakajan; "Türkmenler için İnşa Edilen Kent: Samarra", *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu*, 18-19 Mayıs 2012/Bilecik, (Haz. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Prof. Dr. Suphi Saatçi, Prof. Dr. Ali İhsan Öbek), Bilecik, 2014, s. 425-441.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Câbir b. Dâvud; *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, (Çev. Prof. Dr. Mustafa Fayda), Ankara, 1987.
- Beysanoğlu, Şevket; *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Ankara 1996.
- Burslan, Kıvameddin (Çeviren); *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, 3. Baskı, Ankara 2016.
- Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, Arasta Yayınları, Bursa 2001.
- Ciner, Osman, *el-Makdisî'nin Absenü't-Tekâsım fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi*, Y. Lisans Tezi, FSM Vakıf Üniversitesi,, İstanbul 2018.
- Çetinoğlu, Oğuz, *Türkmennâme*, Bilgeoğuz yayınları, İstanbul 2013.
- Çevik, Adnan, Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XXXIII (2009), s. 35-64.
- Dakuklu, Muhammed Horşid; "Telafer İlçesi", *KardaşlıkDergisi*, c. 9, S. 8, Bağdat, Aralık 1969, s. 26-27.
- Demirci, Fazıl; *Irak Türklerinin Dünü ve Bugünü*, Ankara, 1991.
- ed-Divecî, Said; *Târihü'l-Mevsil*, Musul, 1982.

- Duman, Bilgay; “Telafer Kronolojisi”, *Ortadoğu Analiz*, Yıl 1, Sayı 5 (Mayıs 2009), Sayfa 37-38.
- el-Erbilî, Hüsam Davud Hıdır; *et-Türk ve't-Tâibü't-Türkî fi'l-İrâk*, Erbil, 2018.
- Eskikurt, Adnan; *Musul Atabeyliği (Zengîlerin Son Devri ve Lü'lü' Ailesi)*, Çamlıca Basım-Yayın, İstanbul 2014.
- Faysal, Şukri; *Hareketü'l-Fethi'l-İslâmî fi'l-Karni'l-Evvel*, Beyrut, 1952.
- Gökdağ, B. Atsız; “Orta Doğu'daki Türk Varlığı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 82 (Ocak-Haziran 2016), Ortadoğu Özel Sayısı-I, Sayfa 151-166.
- Güzel, Hasan Celal; “Ortadoğu'da Türkmen Varlığı”, Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu, *ORSAM Tutanakları*, No: 35 (Eylül 2014), s. 29-39.
- Halife b. Hayyat; *Halife b. Hayyat Tarihi*, (Çev. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2008.
- el-Hasenî, es-Seyyid Abdurrezzak; *el-İrâk Kadîmen ve Hadîsen*, Beyrut, 1971.
- Hattâb, Mahmud Şît; *Kâdetü Fethi Bilâdi' Fâris (İran)*, Beyrut, 1974.
- Hazar, Mehmet; “Irak Türklerinin Dünü ve Türkçesi”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2 Spring 2007, Sayfa 358-364.
- İbn Şeddâd, İzüddin Muhammed b. Ali b. İbrahim; *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, (Thk. Yahya Abbâde), Dımaşk, 1928.
- İbnu'l-Belhî, *Farsnâme*, (Çev. Abdulhalik Bakır, Ahmet Altungök), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2008, s. 23-148.
- İbn'ül Esîr, Ali b. Ebi'l-Kerm Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerîm b. Abduvâhid eş-Şeybanî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Çev. A.Ağırakça), c. 7, s. 278-302-386-392-394, Bahar Yay., İstanbul 1991.
- İbnu'l-Esîr, Ali b. Ebi'l-Kerm Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerîm b. Abduvâhid eş-Şeybanî el-Cezerî; *Târîhu'l-Bâbir fi'd-Devleti'l-Atabekîyye (bi'l-Mavsil)*, (Thk. Abdulkâdir Ahmed Tuleymât), Kahire, 1963.
- el-İstahrî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Fârisî; *Mesâlikü'l-Memâlik*, Leiden, 1927.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
- Kavak, Abdülcebbar, Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar, *Akademiar Dergisi*, 2017/2, s. 15-54.

- Kılıç, Remzi; "Kerkük ve Musul'un Tarihî Coğrafyası", TÜBAR, Sayı 28 (Güz 2010), Sayfa 245-259.
- Kuşçuoğlu, Ahmed; "Azvâ' min Kurâ ve Müdü'n Ninava et-Târihiyye", *Mecelletü'l-Abâ'*, c. 14, S. 5, Bağdat, Eylül-1974, s. 11-12.
- Mağribî, Muhammed Ali; *Ebu Bekr es-Sıddâk Halifetü Resûli'l-Lâb*; Cidde, 1983.
- el-Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed; *İslâm Coğrafyası (Absenü't-Takâsîm)*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul, 2015.
- Niray, Nasır; "Sâsânî İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Muğla Üniv. SBE Dergisi*, Sayı 5 (Bahar 2001), Sayfa 1-28.
- Niyayış, Ümid; *Altaylardan Sebendimize (Türk Medeniyetleri Tarihi)*, C. I, Tahran, 1382.
- Özdemir, Mehmet Nadir; "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin 'Köle' Olup Olmadığı Meselesi", *Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18 (2005), Sayfa 211-230.
- Özkan, Selim Hilmi; "Osmanlı İdaresinde Telafer", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl 32, Sayı 184 (Şubat 2010), Sayfa 79-94.
- Özkan, Selim Hilmi; "Telafer'in Stratejik Önemi ve Türkmenler", *Avrasya Etüdleri*, Yıl 15, Sayı 36 (2009/2), Sayfa 137-155.
- Refik, Ahmed; *Büyük Tarîh-i Umumî*, c. 5, İstanbul 1328
- Richards, Donald S., *The Annals of the Saljuq Turks: Selections from al-Kamil fi'l-Ta'rih of Ibn al-Athir*, Routledge Published, s. 20, New York 2002
- Saatçi, Suphi; *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul, 1996.
- Saatçi, Suphi; *el-Kabâil ve'l-Aşâir et-Türkmâniyye fi'l-İrâk ve Menâtik Süknâbüm*, (Trc. Erşed el-Hürmüzî), Karkûk, 2010.
- Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed (SAV)'in Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam, *Diyanet İlmi Dergi / Özel Sayı*, Ankara 2003, s. 1-32.
- Sevim, Ali; *Suriye, Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1989.
- Strange, Guy Le.; *Büldânu'l-Hilâfeti's-Şarkıyye*, Arp. Trc. Beşîr Fransis-Gorgis Avvad), Beyrut, 1985.
- eş-Şerîfu'l-İdrîsî, Ebî Abdallah Muhammed b. Muhammed b. Abdallah b. İdrîs el-Hammûdî el-Hasenî; *Nüzhbetü'l-Müşâk fi İhtiraki'l-Âfâk*, Beyrut, 1989.

- Şeyhü'r-Rebve, Şemsüddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Tâlib el-Ensârî ed-Dımaşkî; *Nuhbetü'd-Debr fi Acâibi'l-Berr ve'l-Bahr*, Beyrut, 1988.
- et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, Çev: M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınları, İstanbul 1992.
- Telaferli, Ziya; “Telafer’de Toplumsal ve Ekonomik Yaşam”, *Ortadoğu Analiz*, Yıl 1, Sayı 7-8 (Temmuz-Ağustos 2009), s. 109-113.
- Tufantoz, Abdurrahim; “Bir Yaz Yağmuru: Arslan Yabgu Oğuzları’nın Diyarbakir’i İstîlâsı (432-435/1041-1044)”, *I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, 20-22 Mayıs 2004, Diyarbakır Valiliği, s. 153-160.
- Yakut el-Hamavî, Şihabeddin Ebî Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdadî; *Mu'cemu'l-Büldân*; Beyrut, (Trz.).
- Yaz, Arafat, “Mervânî Emiri Nasrû'd-Devle Ahmed b.Mervân Dönemi Devlet Sınırları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/1, c. XIX, S. 1, s. 179-180.
- Yazıcı, Nevin-Özdağ, Ümit; “İrak’ta Direnen Bir Türkmen Kenti: Telafer”, *İrak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu*, BŞEÜ Yayınları, Bilecik 2014, s. 204-205.
- Yiğit, Ali; "İrak'ta Türklerin Yaşadığı Bölgeler", *İrak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu*, 18-19 Mayıs 2012/Bilecik, (Haz. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Prof. Dr. Suphi Saatçi, Prof. Dr. Ali İhsan Öbek), Bilecik, 2014, s. 184-202.
- Sandıkçı, S. Kemal, İbnu'l-Esir Kardeşler, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992/6, s. 61-78.
- Yürekli, Tülay; “İlhanlılar Döneminde Musul’da Siyasi ve Ekonomik Durum”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Sayı 50 (2013), Sayfa 224-233.
- ez-Zâbit, Şâkir Sâbır; *Târibü'l-Münaẓa'ât ve'l-Hurûb Beyne'l-İrâk ve İnan*, Bağdad, 1984.
- Zehtâbî, Muhammed Taki; *İnan Türklerinin Eski Tarihi*, Tebriz (Trz.).

B. Ansiklopedi Maddeleri

- Alptekin, Coşkun; *MEB İslam Ansiklopedisi*, “Zengî” Maddesi, İstanbul 1979, C. 13, s. 526-532.
- Apak, Adem, “Tay (Benî Tay)” Maddesi, *DİA*, İstanbul, 2011, C. 40, s. 187-188.
- Bezer, Gülay Ögün; *TDV İslam Ansiklopedisi* “Ukaylı” Maddesi, İstanbul 1993, C. 42, s. 59-61.
- Bezer, Gülay Ögün; *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Zengîler” Maddesi, İstanbul 1993, C. 30, s. 268-272.
- Darkot, Besim; *MEBİA*, “Musul” Maddesi (II. kısım), İstanbul 1979, C. 8, s. 741-744.
- Esko Naskalı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Sâsânîler Maddesi, İstanbul 1993, C. 36, s. 174-176.
- Gündüz, Ahmet, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Şehrizor, Maddesi, İstanbul, 2010, C. 38, s. 473-474.
- Honigmann, Ernst; *MEB İslam Ansiklopedisi*, Musul Maddesi, İstanbul 1979, C. 8, s. 738-741.
- Kök, Bahattin; *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Nûreddin Zengî, Mahmud” Maddesi, İstanbul 1993, C. 33, s. 259-262.
- Kök, Bahattin; *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Lü'lü', Bedreddin” Maddesi, İstanbul 1993, C. 27, s. 257-258.
- Kurt, Hasan; *TDV İslam Ansiklopedisi*, Mervân II Maddesi, Ankara, 2004, C. 29. s. 227-229.
- Küçükaşçı, M. Sabri, “Kinde (Benî Kinde” Maddesi, *DİA*, Ankara 2002, C. 26, s. 37-38.
- Özaydın, Abdülkerim; *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Muhammed Tapar” Maddesi, İstanbul 1993, C. 30, s 579-581.
- Es-Sakkar, Sami; *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Musul” Maddesi, İstanbul 1993, C. 31, s. 361-363.
- Spuler, Bertold; *MEBİA*, “İlhanlılar” Maddesi, İstanbul 1979, C. 5, Kısım II, s. 967-971.
- Sümer, Faruk; *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Karakoyunlular” Maddesi, İstanbul 1993, C. 24, s. 434-438.

- Sümer, Faruk; *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Akkoyunlular” Maddesi, İstanbul 1993, C. 2, s. 270-274.
- Şeşen, Ramazan; *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Selâhaddîn-i Eyyübî” Maddesi, İstanbul 1993, C. 36, s. 337-340.
- Şeşen, Ramazan; *TDV İslam ansiklopedisi*, “Eyyübîler” Maddesi, İstanbul 1993, C. 12, s. 20-31.
- Tomar, Yusuf Cengiz, “el-Melikü'n-Nâsır” Maddesi, *DİA*, Ankara, 2004, C. 29; s. 78-79.
- Önkal, Ahmet, “Kays Aylân (Benî Kays Aylan)” Maddesi, *DİA*, Ankara, 2002, C. 25, s. 91-92
- Ürekli, Muzaffer; *TDV İslam Ansiklopedisi*, “Celâyirîler” Maddesi, İstanbul 1993, C. 7, s. 264-265.
- Yınanç, Mükrimin H.; *MEBİA*, “Diyarbakir” Maddesi (Diyarbakir Şehir ve Bölgesindeki Vuku'ât'ın Tarihi), İstanbul 1979, C. 3, s. 605-625.
- Yınanç, Mükrimin H.; *MEBİA*, “Celâyir” Maddesi, İstanbul 1979, C. 3, s. 64-65.
- Yuvalı, Abdülkadir; *TDV İslam Ansiklopedisi*, “İlhanlılar” Maddesi, İstanbul 1993, C. 22, s. 102-105.

C. İnternet Siteleri

- <http://arsiv.ntv.com>
- <http://benermogulkoc.blogcu.com>
- <http://dergiler.ankara.edu.tr>
- <http://dunyaturkmenler.ucoz.com>
- <https://en.wiktionary.org>
- <http://fahroz27.blogspot.com>
- <http://globalresourcesnews.com>
- <http://nedir.ileilgili.org>
- <http://osmanlica.ihya.org>
- <http://remzikilic.com>
- <http://terrasus.com>
- www.acikistihbarat.com
- www.aljazeera.com

www.frmtr.com
www.guncelmeydan.com
<https://www.haberler.com>
www.ingilizceosmanlica.com
www.ismininanlami.gen.tr
www.mepanews.com
www.oryxpetroleum.com
www.suriyegercekleri.com
www.tanis.turkmen.nl
www.tarihtarih.com
www.turkmensitesi.com
www.tyb.org.tr

Resimler

Şekil 1-Telafer Saray Külliyesi

Şekil 2-Bir Türkmen Şehri Telafer (Akit Gazetesi, 06 Şubat 2018)

Şekil 3-Telafer'de Büyük Kale Camisi (mapio.net)

Şekil 4-Tarihî Telafer Kalesinden Bir Görünüş (waw Turkey 1 milyon Türkiye Fotoğrafi, Kerkük-Türkmeneli)

Şekil 5- Tarihî Telafer Kalesinden Bir Görünüş (alarabiyye. Net, es-Sebt 1 Zülka'de H. 1439)

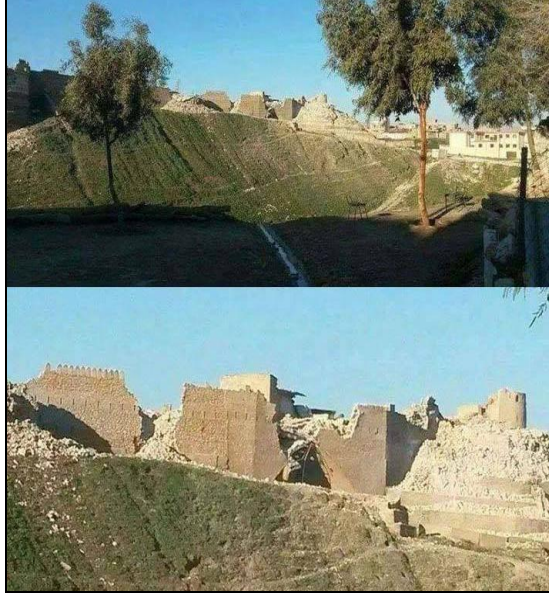

Şekil 6-Terror Olaylarında Patlatılan Tarihi Şeyh Cevad Minaresinin Son Durumu

Şekil 7-Telafer Kalesi (wow Turkey 1 milyon Türkiye Fotoğrafi, Kerkük-Türkmeneli)

Şekil 8-9 Terör Olaylarından Sonra Tarihi Telafer Kalesinin Son Durumu (Türk Elleri, 29 Ocak 2015)